Aile İçi Sorunların Çözümünde Kur'ânî Yöntem (Nisâ Suresi 34. Ayeti Bağlamında)*

Ali AKPINAR**

Öz

İnsanlık tarihi kadar kadîm bir müessese olan aile, Kur'ân'a göre Allah'ın ayetlerinden bir ayet olarak nitelendirilir.[1] Ayet, Yüce Yaratıcı'nın erişilmez kudretini gösteren, O'na götüren alamet ve belge demektir. Buna göre aile bir ayet gibi saygıyla ele alınması, üzerinde derinlikli düşünülerek okunması ve itinayla korunması gereken bir kurumdur.

Kur'ân'ın *"İçinizdeki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi olanları evlendirin. Eğer yoksul iseler, Allah onları lütfu ile zenginleştirir. Allah lütfu bol olandır, bilendir"*[2] ayeti, Peygamberimizin *"Nikâh benim sünnetimdir, kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir"*[3] gibi sözleri doğrultusunda İslam ailesi *"Allah'ın emri ve Peygamberin kavliyle"* kurulur. Aslında ailenin temelini oluşturan bu cümle İslam ailesinin patentidir. Dolayısıyla aile bu cümlenin gerekleri doğrultusunda İslamî ölçülere göre kurulmalı, bu cümle doğrultusunda korunmalı ve sürdürülmelidir. İslam'da geçici/süreli nikâh denilen mut'anın yasaklandığı düşünülürse İslam ailesi, ömür boyu sürmesi hedeflenen ve hatta cennette de devam edeceği ümit edilen bir kurumdur. Kur'ân ayetlerinde, cennetliklerin eşleri ve zürriyetleriyle birlikte cennette ağırlanacağı belirtilir.[4] Her konuda olduğu gibi yaptığı evlilikleriyle de bizlere en güzel örnekliği sunan Peygamberimizin kurduğu aile yuvalarında zaman zaman bir kısım problemler yaşanmış olsa da aile yuvasının yıkılması söz konusu olmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Aile, Kadın, Nüşûz, Şiddet, Problem.

* **Makale Gönderim Tarihi:** 10.02.2020 **Makale Kabul Tarihi:** 15.06.2020

** Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Prof. Dr., Necmettin Erbakan University, Faculty of Divinity, Department of Tafseer
lakpinar1@gmail.com ORCID: 0000-0001-5188-3884

[1] er-Rûm 30/21.

[2] en-Nûr 24/32.

[3] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buharî, *el-Câmiu's-sahih* (İstanbul: el-Amîre, 1353/1975), "Nikah", 1; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥīḥ*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkī (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "Nikah", 5; Ebû Abdirrahman en-Nesâi, *Sünen* (Beyrut: y.y., ts.), "Nikah", 4.

[4] Bk. er-Ra'd 13/23; Yâsîn 36/55-56; el-Ğâfir 40/8; et-Tûr 17-21.

Methods of Solving Domestic Problems in Quran (With Reference to Surah An-Nisa, Verse 34)

Abstract

Family, a concept that is as ancient as the history of humanity, is regarded as a verse of Allah according to Quran.[5] The term "verse" means any signs and documents that reflect the Creator's unique power and that direct to the divine ideology. Accordingly, the concept of family should be examined with the same seriousness and respect shown to the concept of verse. In addition, it should be considered thoroughly and protected carefully.

The verse in Quran "*And marry the unmarried among you and the righteous among your male slaves and female slaves. If they should be poor, Allah will enrich them from His bounty. Allah is all-Encompassing and all-Knowing*"[6] and the Prophet's statement "*Marriage is my sunnah. Whoever abandons my sunnah is not a follower of mine*[7] guide the Muslims and Islamic families are established *with Allah's order and Prophet's words*. Constituting the basis of the concept of family in Islam, this statement is actually a patent on a proper Islamic family. Accordingly, families should be established based on Islamic principles, and protected and maintained in line with what this statement means. Considering the fact that the Islamic practice called muta (temporary) marriage has been forbidden, Islamic family is an institution which is to be maintained throughout a couples' lives and is even believed to continue in paradise. Verses in the Quran indicate that people living in paradise will be hosted in paradise with their partners and descendants.[8] The family of the Prophet, who is the best model for Muslims with his marriages and on any subject, was never fragmented, although he occasionally had certain problems in his marriages.

Keywords: Quran, Family, Women, Conflict, Violence, Problem.

Aile İçi Problemlere Kur'ânî Çözümler

Kur'ân'da aile arasında karşılaşılabilecek sorunların çözümüne ilişkin oldukça anlamlı teklif ve tedbirler yer alır:

"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur. Onun için sâliha kadınlar itaatkârdır. Allah'ın kendilerini korumasına karşılık gizliyi (kimse görmese de namuslarını) koruyucudurlar. Baş kaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin,

[5] ar-Rum 30/21.

[6] an-Nur 24/32.

[7] Abu Abdillah Muhammad ibn Ismail al-Bukhari, *al-Jamiu as-sahih* (Istanbul: al-Amira, 1353/1975), "Nikah", 1; Abu al-Husein Muslim ibn al-Hajjaj, *al-Jâmiʿush-saḥîḥ*, ed. Muhammad Fuad Abd al-Baqi (Cairo: s.n., 1374-75/1955-56), "Nikah", 5; Abu Abd ar-Rahman an-Nasai, *Sunan* (Beirut: s.n., nd.), "Nikah", 4.

[8] See ar-Ra'd 13/23; Yasin 36/55-56; al-Ghafir 40/8; at-Tur 17-21.

onları yataklarda yalnız bırakın ve (bunlarla yola gelmezlerse hafifçe) vurun. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür."[9]

"Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar barıştırmak isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır."[10]

"Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir sulh yapmalarında onlara günah yoktur. Sulh (daima) hayırlıdır. Zaten nefisler kıskançlığa hazırdır. Eğer iyi geçinir ve Allah'tan korkarsanız şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır."[11]

Bu ayetler bağlamında öncelikle şu sorulara cevap aramaya çalışacağız:

Ayette geçen *kavvâm* ne demektir, meâllere nasıl yansımıştır?

Bakara 228. ve Nisâ 34. âyetlerde söz konusu edilen erkeklerin üstün kılınması ne anlama gelir?

Hanımlar için sâlihât, kânitât, hâfizât kavramlarının kullanılması ile ne amaçlanmıştır?

Ailede erkek ve kadın kaynaklı *nüşûz* ne demektir?

Va'z, emretmek, uyarmak yahut azarlamaktan mı ibarettir?

Yatakta yalnız bırakmak ne anlama gelir?

Darbedin, dövün demek midir, yoksa vurun demek midir yoksa başka yere gönderin anlamında mı kullanılmıştır?

Ayetin sebeb-i nüzulünde zikredilen olayın sıhhat derecesi nedir?

Bugün genelde dünyada, özelde Müslüman toplumlarda kadına uygulanan şiddetin temelinde bu ayetle amel etmek mi yatmaktadır, yoksa söz konusu örnekler geleneğin sonucu mudur? Eşlerine şiddet uygulayan erkekler, bu ayeti ne kadar bilmektedirler?

Veda Hutbesindeki ilgili cümleler, Eyyüp kıssası, Nebevî uygulama ve uyarılar ne ifade eder?

Savunmacı, konjonktürel yorumlar ne kadar isabetlidir? "Keşke Allah, böyle bir ayet indirmeseydi" diyerek bu ve benzeri ayetleri gündeme getirmemek çözüm müdür?

---

[9] en-Nisâ 4/34.
[10] en-Nisâ 4/34-35.
[11] en-Nisâ 4/128.

1. Erkeklerin Üstünlük Derecesi

Kur'ân'da ailenin kuruluşu ve aile yuvasının huzurlu bir şekilde sürdürülebilmesi için eşlerin birbirlerine karşı sorumluluklarına dair ayetler yer alır. Onlardan biri de şu ayettir: "*Kadınların, mâkul ölçülerde (örfe uygun olarak) ödevlerine denk hakları vardır; erkeklerin ise onlardan bir üstün derecesi vardır. Allah güçlüdür ve hikmet sahibidir.*"[12]

Hem yaratılış hem de hak ve sorumluluklar bakımından erkek kadından bir derece üstün sayılmıştır. Bu üstünlüğün miras, cihad, yönetim kabiliyeti, infak, akıl, anlayış, fiziksel güç, fizikî özellikler, faydalı işler vb. hususlarda olduğu ifade edilmiştir.[13] Aynı şekilde kadından farklı olarak erkeğe birden fazla kadınla evlenme izni ve boşama yetkisi verilmiştir. Ayette *bir derece* kaydıyla bu üstünlük sınırlandırılmış, bunun mutlak bir üstünlük olarak anlaşılması engellenmiştir.[14] Buradaki üstünlük derecesi haklarla ilgilidir. Bu da erkeğin kadın üzerindeki haklarını kullanırken daha hoşgörülü olmasını, üstünlüğünün gereği gibi davranmasını emreder. Yine buradaki derece, erkekleri hanımlarıyla güzel geçinmeye, harcama ve ahlakta müsamahalı davranmaya teşvik etmektedir.[15] "*Onlarla güzellikle geçinin. Eğer onlardan hoşlanmıyorsanız, sabredin, hoşlanmadığınız bir şeyi Allah çok hayırlı kılmış olabilir.*"[16] Ailede görevlerin karşılıklı olması, birebir aynı olmasını gerektirmez. Sözgelimi kadın çamaşır yıkıyor, yemek pişiriyorsa, erkeğin de aynı şeyleri yapması gerekmez. Taraflar üzerlerine düşeni yapmalıdırlar.[17]

İbn Abbâs şöyle demiştir: *Eşimin benim için süslenmesini istediğim gibi ben de eşim için süslenmeyi isterim. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmuştur: Kadınların da örfe uygun şekilde ödevlerine denk hakları vardır.*[18]

Ayette kadınların hakları erkeklerin haklarına benzetilerek özellikle zikredilmiştir. Çünkü eskiden beri erkeklerin hakları bilinmektedir. Kadınların hakları ise önemsenmemekte hatta çiğnenmektedir. İslam onların haklarını da özellikle zikrederek teslim edilmesini istemiştir.[19] Hz. Ömer bu hususu şöyle ifade etmiştir: "*Bizler Kureyşliler olarak kadınlara galebe çalardık. Medine'ye geldiğimizde*

---

[12] el-Bakara 2/228.

[13] el-Bakara 2/228.

[14] Eş-Şeyh Muhammed Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru's-Sahnûn li'n-Neşri ve't-Tavzi', 1997), 2/385.

[15] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et- Taberî, *Câmiu'l-beyan fi te'vili'l Kur'ân,* thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 2000), 4/499; Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l- Kur'an,* thk. Ahmed el-Birdûni & İbrahim Etfiş (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1964), 3/112.

[16] en-Nisâ 4/19.

[17] Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medârikût- Tenzîl ve hakaiku't- te'vîl,* thk. Mervan Muhammed Şi'ar (Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 2005), 1/121.

[18] Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, 4/499.

[19] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr,* 2/385.

Ensar hanımlarının erkeklerine galebe çaldığını gördük. Bizim kadınlarımız da onların bu edebini örnek almaya başladılar."[20]

Sonraki dönemde bazı ilim adamları bu üstünlüğün fazilet ve insanlık açısından değil görev açısından olduğunu belirtmişlerdir. Yine bu görüş sahiplerine göre kadın ekonomik imkânlara sahip olup evin harcamalarına ortak olursa erkekle aynı seviyeye gelmiş olur.[21] Ancak ayetlerin bu değişken duruma göre yorumlanması pek isabetli görülmemektedir. Zira Kur'ân'ın indiği çağda da Hz. Hatice gibi varlıklı hanımlar vardı. Bugün de olacaktır. Variyet ve harcamalara göre değişken bir yorum ayetleri sürekli olarak değişik konumlarda değişik yorumlara götürecektir. Oysa Kur'ân, genel üslubuna uygun düşecek şekilde burada da temel ilkeler koymaktadır. Onun için ilim adamlarımız buradaki derece farkının cins için olduğunu, fizikî güç ve benzeri konularda bazı kadınların bazı erkeklerden güçlü olmasının bu kaideyi değiştirmeyeceğini söylemişlerdir.[22]

"Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri özlemeyin. Erkeklere, kazandıklarından bir pay, kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah'tan bol nimet isteyin. Doğrusu Allah her şeyi bilir."[23] Taberî'nin aktardığına göre ayet, kadınların miras paylaşımı, çok eşlilik izni ve benzeri konularda, erkeklerin konumlarını temenni etmeleri üzerine inmiştir.[24] Unutulmamalıdır ki erkeğe tanınan bazı ayrıcalıklar, külfetsiz ve karşılıksız değildir, aksine bu ayrıcalıklar, bir kısım yükümlülükleri beraberinde getirmiştir.

Bu giriş mahiyetindeki açıklamalardan sonra konumuz olan ayete geçebiliriz:

"Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur (kavvâm). Onun için sâliha kadınlar itaatkârdır. Allah'ın kendilerini korumasına karşılık gizliyi (kimse görmese de namuslarını) koruyucudurlar. Baş kaldırmasından (nüşûz) endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve (bunlarla yola gelmezlerse hafifçe) vurun (vadribûhünne). Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür."[25]

Erkeğin kadın üzerine kavvâm olması; onun işlerinden sorumlu olması, ihtiyaçlarını karşılaması, onu koruması, onunla ilgili konuları gözetmesi anlamınadır.[26] Bu tek başına bir üstünlük değil, nisbî bir üstünlüktür. Buna göre erkek, sorumluluğunu yerine getirmediği zaman konumundan daha aşağı

---

[20] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr,* 2/385.

[21] Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân,* çev. Alparslan Açıkganç (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1987), 120; Muhsin Demirci, *Kur'ân Tefsirinden Farklı Yorumlar* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 1/162-163; 282-285.

[22] Muhammed Ebû Zehra, *Zehratü't-tefâsîr* (b.y.: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1396), 3/1662.

[23] en-Nisâ 4/32.

[24] Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, 8/260.

[25] en-Nisâ 4/34.

[26] Muhammed b. Mükerrem İbn Manzûr, "ʿkvm", *Lisânü'l-ʿArab* (Beyrût: Dâru's-Sadr, ts.), 12/496.

durumlara düşebilir. Elmalı'nın dediği gibi, [27] Kavvâmlık vazifesini yerine getirmeyen erkekler konumlarını kaybedeceklerdir.

Öte yandan hadiste beyan edildiği üzere aile içi işlerde her aile bireyi yönetici konumundadır: "*Hepiniz yöneticisiniz ve yönettiğinizden sorumlusunuz.*" Hadiste "*Aile reisi, evin hanımı ve evin hizmetlisi*" ayrı ayrı sayılmıştır.[28] İslam kültürü sosyal ilişkilerde sorumluluğu önceleyen bir kültürdür. Sorumlulukları yerine getirmek, hak talebinde bulunmaktan öncedir. Önce sorumluluklar yerine getirilerek hak edilmeli, sonra hak talebinde bulunulmalıdır. Buna göre ailede karı, koca ve çocuklar önce sorumluluklarını bilmeli ve yerine getirmelidir. Haklar, bunun ardından gelecektir. Zaten aile bireylerinden her birinin kendi sorumluluğunu yerine getirmesi, karşı tarafın hakkını teslim etmesi olacaktır.

Erkeğin kavvâm oluşu, yöneticiliğe layık görülmesi aslında ona ağır bir sorumluluğu da beraberinde getirmiştir. Onun farklılığı yönetimseldir. Aile bir kurumsa, her kurum gibi ailede de bir yönetici olacaktır. Bu yönetici kadın olsaydı niçin erkek değil de kadın denilecekti. Erkek olunca niçin kadın değil de erkek sorusu da benzer bir döngüdür.

Ayette erkeğin kavvâm oluşu iki sebebe dayandırılmıştır. İlki Allah vergisi olan erkeğin fiziki güç ve özellikleri; şerî bazı hükümlerde erkeklerin sahip oldukları ayrıcalıklardır. Peygamberlik, imamlık, devlet başkanlığı, cihad, boşama yetkisi, miras, ezan, hutbe gibi. [29] İkincisi ise mehir, nafaka gibi hususlarda erkeklerin mallarından yapacakları harcamalarıdır.[30]

Kadının itaatkârlığı, Yüce Allah'a mutlak itaati ve kocasına ma'ruf konularda itaatiyle olacaktır. Onun koruyuculuğu ise namusunu ve kocasının malını korumasıyla gerçekleşecektir. İtaat ile namusu ve malı koruma görevi koca için de söz konusudur. Bunların yerine getirilmemesi hem kadın hem de erkek için nüşûzu beraberinde getirecektir.

Nüşûz, sözlükte yükselmek, dikleşmek, geçimsiz davranmak anlamlarına gelir. Ailede karı kocanın birbirlerine karşı geçimsiz davranmaları, sorumluluklarını yerine getirmemelerini anlatmak için kullanılmıştır. Hukukçular, kadının kocasından izinsiz yahut haklı bir gerekçe olmadan evini terk etmesi, özürsüz olarak kocasının cinsel arzularını reddetmesini kadının nüşûzu olarak

[27] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Azim Yayınları, ts.), 2/556.

[28] Buhârî, "Salât", 500.

[29] Carullah Muhammed b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşaf an hakaiki't-tenzîl ve 'uyuni'l-ekâvîl*, thk. Muhammed Abdusselam Şahin (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006), 1/495; Muhammed b. Hüseyin Fahruddin er-Râzî, *et-Tefsiru'l-Fahri'r-Razi* (Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, ts.), 1/1441; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/256.

[30] Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, 8/290; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/234; Râzî, *Tefsir*, 1/1441; Kurtubî, *el- Câmi'*, 5/168; Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azim*, thk. Sâmi b. Muhammed Sellâme (b.y.: Dâru't-Tayyibe li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1999), 2/292.

nitelemişlerdir.[31] Buna göre kadının nüşûzu, eşinden hoşlanmaması, eşine karşı diklenmesi, kocasından yüz çevirmesi, ona karşı sorumluluklarını yerine getirmemesi, geçimsizliği olarak anlaşılmıştır.

Nisa suresi 128. ayette bahsi geçen erkeğin karısına karşı nüşûzu ise; karısını dövmesi, ona eziyet etmesi, kaba ve sert davranması, sövmesi, nafakasını karşılamaması, onu ihmal etmesi, ona karşı sorumluluklarını yerine getirmemesi olarak açıklanmıştır. [32] Adı geçen ayette erkeğin nüşûzu, karısından yüz çevirmesiyle birlikte anılmıştır. Ona fena muamelede bulunması, nafakayı temin etmekte ihmalkâr davranması, cinsellikle ilgili vazifelerini aksatması, geceleyin evine gelmemesi, karısına, ilgisiz-sevgisiz ve soğuk davranması, aile reisliğini kötüye kullanıp kadına sert davranması gibi şeyler bu cümleden sayılmıştır. Ayet bu gibi durumlarda tarafların karşılıklı rıza ile anlaşarak yuvayı kurtarmalarını, aksi durumda usulüne uygun şekilde yuvanın sonlandırılmasını tavsiye etmiştir.[33]

İki ayet birlikte değerlendirildiğinde nüşûzun kadından sadır olabileceği gibi erkekten de sadır olabileceği anlaşılır. Ancak Kur'ân nüşûz sahiplerini terbiye etmede onların fizikî konum ve durumlarına göre farklı metotlar öngörmüştür. Kur'ân'ın bu hususta tavsiye ettikleri şeyler her iki taraf açısından da uygulanabilir yöntemlerdir. Dolayısıyla bu konuda Kur'ân'ın kadın ve erkek için farklı yöntemler önermesi makuldür.

Her şeyden önce Kur'ân, karısının kendisini rahatsız eden davranışları karşısında kocaya sabırlı ve hoş görülü davranmasını tavsiye etmiştir.[34] Aynı konuda Hz. Peygamber de *"Müminlerin imanca en mükemmeli, ahlakça en güzel olanı, hayırlılarınız da kadınlarına karşı hayırlı olanıdır,[35] birçok kadın Muhammed ailesine kocalarını şikâyet ediyor. Kadınlarını döven o kimseler, sizin hayırlınız değildir"*[36] diyerek ümmetini uyarmıştır. Evliliğin devam etmesi imkânsız hale geldiğinde ise usulüne uygun şekilde evliliğin sonlandırılması için kurallar koymuştur. Nisâ 34. ve Talak, 1, 2, 6 ve 7. ayetlerde ise evliliğin sürdürülebilmesi söz konusu olduğunda bu tatsızlıkların giderilmesine yönelik tavsiyelere yer verilmiştir. Bunlar yıpranan evlilik yuvasının tamirine yönelik tedbirlerdir.

Ayette kadının nüşuzu söz konusu olduğunda önce va'z tavsiye edilmiştir. Va'z; emretme, buyurma, azarlama, hakaret etme değildir. Kur'ân en güzel va'z

---

[31] Bk. Hacı Mehmet Günay, "Nüşûz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/303-304.

[32] İbn Manzûr, "ʿkvm", 12/496; Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, 9/267; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/559; Râzî, *Tefsir*, 5/ 214; Kurtubî, *el- Câmi'*, 5/403.

[33] Bk. Günay, "Nüşûz", 33/304.

[34] Bk. en-Nisâ 4/19.

[35] Muhammed b. İsa Ebû İsa et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahih*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, ts.), "Radâ" 11.

[36] Süleyman b. Eşas-es-Sicistâni Ebû Davûd, *Sunenu Ebi Davud* (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, ts.), "Nikâh", 42.

kitabıdır.[37] Yüce Allah kullarına en güzel şekilde va'z eder.[38] Allah'ın Rasülü de va'z eder.[39] Dolayısıyla va'z, bir konuyu enine boyuna ele alıp, muhatabın anlayacağı şekilde anlatmaktır. Halil b. Ahmed'in dediği gibi, *"va'z, kalbe dokunacak şekilde hayır olanı en güzel şekilde hatırlatmaktır."*[40] Böyle bir va'z usulüne uygun bir şekilde yapılırsa bu, nüşûz sahibi kadınlardan pek çoğuna fayda verecek, başka bir şeye gerek kalmayacaktır.

Bu aşama sonuç vermezse, yataklarında yalnız bırakma, cinsel ilişkiye ara verme, odaları ayırma, konuşmama, küsüşme aşaması tavsiye edilmiştir.[41] Bu ayrışma, Kur'ân'ın *hecr-i cemîl*[42] dediği asla şiddet olmayan, iyilik ve güzellikle gerçekleşen bir mesafeli olma olacaktır. Nüşûz sahibi olanların önemli bir kısmı da bu aşama ile tedip edilecek ve olay tatlıya bağlanacaktır. Îlâ olayı hatırlandığında, Peygamberimizin eşleriyle yaşanan bazı problemlerde bu aşamaya kadar gelindiği ve bu aşama ile problemlerin çözüme kavuştuğunu söyleyebiliriz. Hukukçular bu küskünlük süresinin en fazla bir ay olabileceğini söylemişlerdir.

Bu da sonuç vermezse hafifçe vurma aşaması söz konusu edilmiştir. Bu bir vecibe değil, ihtiyarî bir seçenektir. İlim adamları bu aşamayı terk etmenin evlâ olduğunu söylemişlerdir. Vurma fayda vermeyecekse bu yola hiç başvurulmaz. Anlaşmazlık mahkemeye intikal etmişse yine koca darp yapamaz.[43] Bu vurma işi hafif olmalı, kadına acı vermemeli, vücudunda iz bırakmamalı, sembolik olmalıdır.[44] İbn Abbas, bu vurmanın misvakla vurma olabileceğini söylemiştir ki bunun sembolik bir vurma olduğu açıktır.[45] Bu ayet kadını dövmenin var olduğu belki de yaygın olduğu bir topluma inmiş, bu uygulamayı asgari düzeye indirmeyi amaçlamıştır.[46] Hukukçular, bu uygulamanın aile ilişkilerini düzeltme ve aile birliğini koruma (ıslah) amacını aşarak cezalandırma boyutuna ulaşması ve kadına zarar vermesi halinde koca için bir takım malî ve cezaî müeyyideler öngörmüştür.[47] Hatta yetkililer, kocaların bu vurma konusunda aşırıya kaçabileceklerini göz önünde bulundurarak kadınlarını döven erkeklerin cezalandırılacağına dair kararlar alabilirler.[48]

---

[37] Bk. Âl-i İmran 3/138, el-Mâide 5/46, Yunus 10/57, Hûd 11/120, en-Nûr 24/34.

[38] Bk. el-Bakara 2/231, en-Nisâ 4/58, en-Nahl 16/90, en-Nûr 24/17.

[39] Bk. Sebe' 34/46, en-Nisâ 4/63.

[40] Ebû Zehra, *Zehratü't-tefâsîr,* 3/1667.

[41] Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, 8/290; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Habib el-Basri el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdu'l-Maksut b. Abdirrahim (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1/480.

[42] Bk. el-Müzzemmil 73/10.

[43] Bekir Topaloğlu, *İslam'da Kadın* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 79.

[44] Taberî, *Câmiu'l-Beyan,* 8/290; Kurtubî, *el- Câmi',* 5/168.

[45] Ebû Zehra, *Zehratü't-tefâsîr,* 3/1667.

[46] Demirci, *Kur'ân Tefsirinden Farklı Yorumlar,* 1/288-289.

[47] Günay, "Nüşûz", 33/304; Ebû Zehra, *Zehratü't-tefâsîr,* 3/1667.

[48] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr,* 5/37.

Konuyla ilgili olarak Kur'ân, Hz. Eyyüp Peygamberin, eşi Leyya'yı dövmek üzere ettiği yemini ve bu yemininden kurtuluş formülünü anlatır: *"Eline bir demet bitki sapı al da onunla vur, yeminini böyle yerine getir. Doğrusu biz Eyyüp'ü sabırlı bulmuştuk. O, ne iyi bir kuldu! Yönü hep Allah'a dönüktü."*[49]

Rivayete göre Hz. Eyyüp Peygamber, hastalığı sırasında kendisine yanlış yapan karısı için, *iyi olunca yüz değnek vuracağına* dair yemin eder. Sonra Yüce Allah, yeminini yerine getirmesi için kadının da fazla canını yakmayacak bir formül önerir.[50] Buradan anlaşılmaktadır ki Eyyüp ailesinde bazı problemler zuhur etmiş, sabır timsali Eyyüp Peygamber, eşini döveceğine dair ant içmek zorunda kalmış, Allah da bu sorunun çözümüne ilişkin ona yol göstermişti.

Hukukçular bu ayeti, kocanın karısını ölçüsüz bir biçimde dövemeyeceğinin açık delili saymışlardır. Tâbiûn âlimlerinden Mücahid, *ayetin yalnızca Eyyüp peygambere has olmadığını ve herkesi ilgilendirdiğini* söyler. Aynı kuşağın ilim adamlarından Atâ da bu ayetle amel edilip edilemeyeceği konusunda kendisine yöneltilen soruya verdiği cevapta şöyle demiştir: *"Kur'ân'da indirilen her şey, gerekleri yerine getirilmek ve uyulmak içindir."*[51] Nitekim Hz. Âişe'den gelen bir rivayete göre *Peygamberimiz, ne bir kadını, ne bir çocuğu ve ne de bir hizmetliyi asla dövmemiştir.*[52] Hz Peygamber'in Veda Hutbesinde insanlığa sunduğu şu evrensel sözleri de ayetin mesajını özetler niteliktedir:

> *"Size kadınlara iyi davranmanızı tavsiye ediyorum. Çünkü onlar sizin himayenize verilmiştir. Apaçık bir ahlaksızlık işlemedikleri takdirde, onlar üzerinde zorbalığa hakkınız yoktur. Şayet apaçık bir ahlaksızlık işleyecek olurlarsa, onları yataklarında yalnız bırakın, sonra da acıtmayacak şekilde hafifçe vurun. Size itaat ettikleri takdirde, onlara karşı bahane aramayın."*[53]

Ayette kullanılan *darb* kavramına evden uzaklaştırma anlamı verenler de olmuştur. Ancak darb kökü pek çok ayette kullanılmıştır. Pek çok ayette harf-i cersiz yahut *lâm* harf-i ceriyle birlikte *darb mesel/çarpıcı örnek vermek*[54], *bâ* harf-i ceriyle kullanıldığında "*Hz. Musa'nın asasını taşa yahut denize vurması*[55]*; başörtüsünü sımsıkı vurmak/bağlamak*[56]*, ayaklarını yere vurarak yürümek*[57]*; Hz. İbrahim'in putları vurarak kırması*[58]*; Hz. Eyyüp 'ün eşine vurması*[59]*; İsrailoğullarının ineğin parçasını ölünün*

---

[49] Sâd 38/44.

[50] Bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 21/211; Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî el-Kureşi el-Bağdadî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsir* (Beyrut: Dâru İbni Hazm, ts.), 1216.

[51] Bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, 15/212.

[52] Muhammed b. Sa'd b. Muni' Ebû Abdillah el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Daru's-Sadr, 1968), 8/204.

[53] Tirmizî, "Radâ", 11.

[54] Bk. İbrahim 14/24; en-Nahl 16/75, 76, 112.

[55] Bk. el-Bakara 2,/60; el-A'raf, 7/160; Tâhâ 20/70; eş-Şuarâ 26/63.

[56] en-Nûr 24/31.

[57] en-Nûr 24/31.

[58] es-Saffât 37/93.

[59] Sâd 38/44.

cesedine vurma[60] *; Ahirette müminlerle münafıklar arasına sur çekilmesi/duvar konulması*[61] *"*, harf-i cersiz olarak *"meleklerin vurarak can alması"*[62] anlamlarında kullanılmıştır. Bu kullanımlarda vurma ön plandadır. Ayetin sebeb-i nüzulüne dair kaynaklarımızda yer alan rivayet de[63] bu manayı destekler. Seyahat etme anlamına ise *fî* harf-i ceriyle kullanılmıştır.[64] Bu kullanımda da yol tepme anlamı öne çıkmaktadır. Konumuz olan ayette harf-i cersiz olarak kullanılmıştır ki bu kullanımın evden uzaklaştırma anlamına hamledilmesi isabetli değildir. Ancak bu kelimenin Türkçe'ye dövün şeklinde tercüme edilmesi de isabetli değildir. Zira dövme, eylemde sürekliliği beraberinde getirmektedir. *Vurun* şeklindeki çeviri, Kur'ân bütünlüğü çerçevesinde konuya bakıldığında daha isabetli düşmektedir. Nitekim Hz. Eyyüp 'ün eline aldığı demeti vurması, Hz. Musa'nın asasıyla taşa yahut denize vurması dövme değil, bir seferlik vurmadır. Bu açıklamalardan sonra söz konusu ettiğimiz ayette geçen *kavvâm ve vadribûhünne* kelimelerinin meâllerimize nasıl yansıdığına bakabiliriz:

Meâl	**Kavvâm**	**Vadribûhünne**
İ. Hakkı İzmirli (v:1927)	aile reisidir	Döğün
Elmalılı (v:1942)	hâkim dururlar	Dövün
Ö. Rıza Doğrul (v:1951)	müdebbiridirler (koruyucu-yönetici)	onları döğün
A. Âtıf Tüzüner (v: 1954)	buyurucudurlar	Dövünüz
H. Basri Çantay (v:1956)	hâkimdirler/aile reisidirler	Döğün
Ö. Nasuhi Bilmen (v:1971)	ziyâde kâimdirler	onları dövünüz
Ahmet Davudoğlu (v:1982)	hâkim dururlar	Dövün
Abdülbaki Gölpınarlı (v:1982)	üstündür	dövün onları
M. Esed (v:1992)	koruyup gözetirler	Dövün
Talat Koçyiğit (v:2011)	hâkimdirler	onları dövün

60 el-Bakara 2/73.
61 el-Hadîd 57/13.
62 Bk. el-Enfâl 8/12, 50; Muhammed 47/4, 27.
63 Bir adam karısını dövdü. Kadın Hz. Peygambere gelip kocasını şikâyet etti. Resulullah da kocasına kısas uygulamak istedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ *"Erkekler kadınlar üzerine hâkimdirler"* âyetini indirdi. Hz. Peygamber adamı çağırıp âyeti ona okudu ve buyurdu ki: *Ben bir şey yapmak istemiştim ama Allah daha başkasını diledi.* Bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, 8/290.
64 Bk. Bakara 2/273; Âl-i İmran 3/156; Nisâ 4/94, 101; Mâide 5/106; Müzzemmil 73/20.

Mehmet Zeki Duman (v:2013)	yöneticidirler	onlara vurun
Salih Akdemir (v:2014)	yöneticisidirler	hafifçe vurun
Sıdkı Gülle (v: 2015)	hâkimdirler	onları dövün
Yaşar Nuri Öztürk (v:2016)	gözetip kollayıcıdırlar	Onları evden çıkarın/ bulundukları yerden başka yere gönderin/onları dövün!
Enver Baytan (v:2016)	hâkim/aile reisidirler	Döğün
Hayrât Neşriyat	hâkim/onların reisidirler	Dövün
Y. Kutluay-H. Atay	hâkimdirler	Dövün
Diyanet Vakıf	yöneticisi ve koruyucusudur.	Dövün
Süleyman Ateş	yöneticidirler	onları dövün
Mustafa Hizmetli	koruyup gözetirler	nihayet evinizden çıkarın
M. Nuri Yılmaz	yöneticidirler	onlara hafifçe vurun
Bayraktar Bayraklı	koruyup gözetirler	dövünüz/kovunuz
M. Çakır	güvencesidir	terbiye edin
M. İslamoğlu	koruyup gözeticisidirler	Dövün
M. Sait Şimşek	yöneticidirler	Dövün
Hamdi Döndüren	yöneticidirler	Dövün
Hasan Elik	eşlerinin saygısını hak ederler	tedip etsinler
Mustafa Öztürk	yönetici konumundadırlar	onları dövün
Yusuf Işıcık	hâkim/ yönetici/ sorumlu ve de koruyup gözeticidirler	onları dövün
Ömer Dumlu	destekleyicileridir	Geçimsizlik edip aileyi yıkacağından korktuğunuz kadınları hemen dövmeye kalkışmayın…
Y. Kandemir-H. Zevalsiz-	koruyup kollayıcısı	hafifçe dövün

U. Şimşek	durumundadırlar	
Şener-Sofuoğlu-Yıldırım	koruyucusu ve yöneticisidirler	hafifçe dövebilirsiniz
Ömer Sevinçgül	gözeticidirler	uzlaşmaz tutumlarını inatla sürdürürlerse onları bırakın.

Görüldüğü üzere *kavvam* kelimesi meâllerin çoğuna *koruyup kollayan, yönetici, hâkim, aile reisliği* olarak aktarılmıştır. *Vadribûhünne* ifadesi ise çoğu meâle *dövün* şeklinde, bir kısmına (Duman, Akdemir, Yılmaz) ise daha isabetli olarak *vurun* diye aktarılmıştır. Birkaç meâlde ise (Y. Nuri Öztürk, Hizmetli, Sevinçgül) *evden çıkarın* şeklinde, iki meâlde de (Çakır, Elik) *terbiye edin* şeklinde çevrilmiştir.

Özetleyecek olursak sözü edilen âyetlerde şu noktalar öne çıkmaktadır:

Ayet, eşlerin birbirine karşı yükümlülük ve tutumlarını, aile içindeki görev paylaşımlarını belirlemektedir.

Kur'ân'ın model olmasını istediği aile, Allah'ın sınırlarını gözeten sâlih ve itaatkâr eşlerden oluşur ve o ailede huzur/geçim/uyumluluk esastır. Ayette öncelikle bu niteliklerin sayılması, kadını bu iyi hasletlere yönlendirmek içindir.

Aile içi problemlerin kaynağı kadın olduğu takdirde, aşamalı bir çözüm yolu önerilmiştir.

Bu çözüme göre, önce etkili bir şekilde öğüt verme, ardından psikolojik bir yaptırım olarak küsme, bu da fayda vermediği takdirde te'dib etme aşamaları yerine getirilmelidir. Sırasıyla uygulanacak bu yöntem, ailede her kadın için değil, problemli kadınlar içindir.

Daha sonra kadın ve erkeğin yakınları arasından belirlenecek iki hakeme problemin arz edilmesi safhası gelir. Bu merhalede, eşler sıkıntılarını sadece belirlenen bu hakemlerle paylaşır ve hakemler hakkaniyet ölçüleri içerisinde kararlarını verirler.

Olay hakemlere intikal ettiğinde dahi eşlerin ve hakemlerin öncelikli hedefi, eşlerin barışmasını temin etmek ve aileyi bir arada tutmak olmalıdır.

Bütün bu yöntemlerde temel gaye, ailenin dağılmasını önlemek ve aile yuvasının huzurlu birlikteliğinin devam etmesini gerçekleştirmektir.

Boşanma, son çare olarak müracaat edilmesi önerilen bir ruhsattır. Kur'ân'da, boşamanın sınır ve çerçevesinin çizildiği çok sayıda âyet ve boşama konusuna tahsis edilmiş müstakil bir sure (Talak suresi) yer almaktadır. Böylece boşamanın keyfilikten kurtarılarak, belirli kurallara bağlandığı görülmektedir. Görüldüğü üzere boşama, bazı çevrelerin sandığı gibi erkeğin iki dudağı arasından çıkıverecek bir söze bağlı değildir. Özellikle erkeğe ağır sorumluluklar yükleyen ve en son başvurulması gereken bir çaredir.

Bu aşamaların her birinde taraflar, üzerlerinde Yüce Allah'ın gözetici olduğunu ve davranışlarından O'na karşı sorumlu olduklarını hatırlarında

tutmalıdır. Bu meyanda konumuz olan ayetlerin sonlarının *Azîz, Hakîm, Alîm, Âlî* ifadeleriyle bitmesi son derece anlamlıdır. Bununla herkese sorumluluklarını yerine getirmeleri hatırlatılmakta, hiçbir konuda haddi aşmamaları, aksi takdirde her şeyi bütün ayrıntılarıyla bilen, kararını hikmetle ve adaletle veren, erişilmez kudret ve güç sahibi Yüce Allah'ı karşılarında bulacakları özellikle vurgulanmaktadır.

2. Hz. Peygamber'in Eşleriyle Yaşadığı Problemler

Eşleri, Peygamberimizin yanında çekinmeden düşüncelerini söyleyebilir, zaman zaman da onunla tartışırlardı. Hudeybiye anlaşmasının gerçekleştirildiği yıl, Rıdvan ağacının altında kendisine biat edilirken Hz. Peygamber, *"Ağacın altında bana biat edenler, inşallah cehenneme girmez"* buyurmuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in eşlerinden bu olaya tanıklık eden Hafsa validemiz şöyle karşılık vermişti: *"Evet, girer ey Allah'ın Rasülü!"* Peygamberimiz, kendisine kızınca Hz. Hafsa şu ayeti okuyarak cevap vermişti: *"İçinizden cehenneme uğramayacak yoktur. Bu, Rabbin için kesinleşmiş bir sözdür.*[65] Bunun üzerine Hz. Peygamber bir sonraki ayeti okuyarak Hafsa'ya cevap vermiştir: *"Sonra Biz, Allah'tan sakınanları kurtarırız, zalimleri de diz üstü çökmüş olarak orada bırakırız."*[66] Hz. Hafsa'nın Kur'ân kültürüne işaret eden bu olay,[67] aynı zamanda fikirlerini çekinmeden Hz. Peygamber'e arz edip onunla tartışabildiğinin en somut örnekleri arasında yer alır.

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in ailesiyle yaşadığı bazı sorunları, inananlara örnek olması için zikreder. Peygamberin kendileriyle paylaştığı sırrı muhafaza etmeyen eşler, kıskançlık duygusuyla ona karşı çeşitli planlar hazırlayan eşler, dünyalık talebinde bulunarak peygamberi sıkboğaz eden eşler, peygamberi kendilerine îlâ yapmak zorunda bırakan eşler bu bağlamda zikredilebilir. Nitekim Peygamberimiz, eşlerinin kendisine karşı sergilediği bu tutum ve davranışlar nedeniyle, bir ay boyunca onların yanına uğramamak üzere yemin etmişti.

"Ey peygamber! Eşlerine şöyle de: "Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım. Yok eğer Allah'ı, Resulünü ve âhiret yurdunu istiyorsanız şunu bilin ki Allah, içinizden iyiliği seçenlere büyük bir ödül hazırlamıştır."[68]

Rivayete göre Peygamberimizin eşleri, ondan dünyalık bazı şeyler isterler ve bu isteklerini ileriye götürürler, onların bu tutumları karşısında Peygamberimiz bir ay onlara yaklaşmayacağına dair yemin eder ve ardından bu ayetler iner.[69] Buna göre Peygamberimiz onları mevcut şartlarda kendisiyle beraber kalma yahut boşama konusunda muhayyer bırakır. Onlar da Peygamberimizle kalmayı tercih

---

[65] Meryem 19/71.
[66] Meryem 19/72.
[67] Aişe Abdurrahman bintu'ş-Şâtî, *Rasulullah'ın Annesi ve Hanımları,* çev. İsmail Kara (Konya: Uysal Kitabevi, 1987), 2/115–116.
[68] el-Ahzab 33/28-29.
[69] Bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr,* 1121.

ederler ve olay tatlıya bağlanır. Bu süreç içerisinde Peygamberimizin herhangi bir şekilde şiddete başvurmadığı bilinmektedir.

"Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını gözeterek Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir."[70]

"Peygamber, eşlerinden birine gizlice bir söz söylemişti. Fakat eşi, o sözü başkalarına haber verip Allah da bunu Peygamber'e açıklayınca, Peygamber bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti. Peygamber bunu ona haber verince eşi: Bunu sana kim bildirdi? dedi. Peygamber: Bilen, her şeyden haberdar olan Allah bana haber verdi, dedi."[71]

Bir rivayete göre Peygamberimiz, eşi Hz. Hafsa'ya bir aile sırrını söylemiş, o da o sırrı Hz. Âişe ile paylaşmıştı. Bu olayı müteakiben bu ayet inmişti. Konuya ilişkin diğer bir rivayete göre ise Peygamberin bazı hanımları kendi aralarında anlaşarak, kıskandıkları bir kumalarına karşı bir plan yaparlar ve uygulamaya koyarlar. Bu plan sonucu Peygamberimiz bal yememeye yemin eder ve konuda bu ayet iner.[72] Bu rivayetler, Peygamberimizin hanımları arasında kıskançlıktan kaynaklanan ve O'nu üzen bir kısım tatsız hadiselerin olduğunu göstermektedir. Halk arasında Hz. Peygamber'in hanımlarını boşadığına dair kanaatler oluşma noktasına gelmişse de sonuçta bu problemler tatlıya bağlanmış ve herhangi bir şiddet ve boşama olayı gerçekleşmemiştir. Zaten Kur'ân'da anlatılan örnekler, problemlerin nasıl üstesinden gelineceğine yönelik mesajlar içermektedir.

Bu olayda Hz. Peygamber, evinden ve eşlerinden uzaklaşarak mescide sığınmıştır. Benzer bir başka hadise de Hz. Ali ile eşi arasında yaşanmıştır. Hz. Peygamberin damadı olan Hz. Ali sevgili eşi Hz. Fatıma ile tartışarak evini terk etmiş ve tozlu topraklı elbiseleriyle sokakta kalmıştı.[73] Bu örneklerde oldukça enteresan bir durum söz konusudur: Eşler arasında yaşanan tartışmanın sonunda kapı dışarı edilen koca olmuştur. Bunun sebepleri arasında erkeğin ev dışında barınabileceği alternatiflerinin bulunması, kadının ise bu imkânlardan mahrum olması yer alır. Nitekim eşler boşandıktan sonra dahi kadın, iddet süresi tamamlanıncaya dek kocasının evinde kalma hakkını sahiptir.

3. Sesini Allah'a Duyuran Kadın

Kur'ân-ı Kerîm'in bir sûresinde, yaşlılık sebebiyle kendisinden boşanmak isteyen kocasını Hz. Peygamber'e ve Allah'a şikâyet eden bir kadının mücadelesine yer verilir. Bu olayda eşler arasında yaşanan sıkıntılara çözümler önerilerek ailenin dağılmasının önlendiği görülür: *"Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a yakınan*

[70] et-Tahrim 66/1.
[71] et-Tahrim 66/3.
[72] Bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr,* 1452.
[73] Onu bu şekilde gören Peygamberimiz ona *Eba't-Türâb/Toprak babası* diye takılmıştır. Bk. M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi* (İstanbul: Şamil Yayınları, 1987), 9/263.

kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah, sizin karşılıklı konuşmanızı işitir. Çünkü Allah her şeyi işiten ve bilendir."[74]

Tartışma anlamına gelen Mücadele[75] sûresinde yer alan bu âyetlerin nüzûl sebebine ilişkin kaynakların aktardığı şu rivâyetler, Müslüman kadının İslam anlayışını çok belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır:

Havle (Huveyle) isimli bir kadına kocası, o dönemin bir örfü olan zıhâr işlemini yapar. Yani kocası, cahiliyye âdetleri doğrultusunda tartıştığı eşine *"Sen bana artık anam gibisin"* der. Bu ifadenin gelenekteki karşılığı boşamadır. Bunun üzerine Havle kocasına durumu Hz. Peygamber'e anlatmasını ve onun vereceği hükme göre hareket etmelerinin uygun olacağını belirtir. Adam Hz. Peygamber'e böyle bir meseleyi arz etmekten utanacağını belirtince Havle, "İzin ver ben gidip danışayım" der ve Peygamberimize gelerek şöyle der: *"Ey Allah'ın Peygamberi! Yıllarca kocamla birlikte yaşadık, ben onun yıllarca kahrını çektim, ona çocuklar doğurdum. Şimdi ahir ömrümde o, bana zıhar yaptı!"* Bunun üzerine Hz. Peygamber, zıhârın o gelenekteki karşılığını göz önünde bulundurarak şu hükmü verir: *"Artık sen ona haramsın!"*

Kadın, halini Allah'a arz ettiğini belirterek, şikâyet cümlelerini ısrarla tekrar eder. Bunun üzerine vahiy gelir ve *"Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikayette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir."*[76] şeklinde başlayan âyetler nazil olur.[77]

Bu tablodan çıkarılabilecek sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

Kadın, yüz yüze geldiği bir meselenin çözümünü dinin içinde arıyor ve kocasından Hz. Peygamber'e danışmasını talep ediyor.

Kocasının utanarak sormaktan sakındığı dinî bir hususu araştırmaktan imtina etmiyor. Hz. Aişe de *"Allah Ensar hanımlarına rahmet etsin, onların utanma duyguları, dinlerini öğrenmelerine engel olmadı"*[78] şeklindeki tespitiyle bu gerçeğe işaret ediyor.

Kadın kendi döneminin yerleşmiş geleneğine adeta meydan okuyor, içine sindiremediği bu geleneği sorguluyor, teslim olduğu dininin akla ve vicdana aykırı olan bu durumu onaylamayacağını seziyor ve Allah'ın elçisinin geleneğe atıfta bulunan hükmüyle yetinmeyip ısrarla Allah'a yakarmaya devam ediyor.

Vicdanını tatmin edecek bir çözüme kavuşuncaya kadar da mücadele ve duasını sürdürüyor.

---

[74] el-Mücadele 58/1.

[75] Sure tartışan kadın anlamına *Mücadile* diye de adlandırılmıştır.

[76] el- Mücadele 58/1.

[77] Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 23/219.

[78] Ahmed b. Hanbel Ebû Abdillah eş-Şeybânî, *Musnedu Ahmed b. Hanbel* (Kahire: Muessesetu Kurtuba, ts.) 6/148.

Sonuç

Bu makalede Kur'ân'dan derlediğimiz bu örneklerde insanın olduğu yerde problemlerin olabileceğine dikkat çekilmiş, toplumun temeli olan aile ortamı içerisinde de karı-koca, ebeveyn ve çocuklar arasında birtakım problemlerin yaşanabileceğine işaret edilmiş ve Kur'ân'ın muhtemel problemler için sunduğu sağlıklı çözümler üzerinde durulmuştur. Kur'ân'ın örnek verdiği bu çiftler, problemlerini kendi aralarında çözmesini bilen ve aile yuvasını sonuna kadar götüren çiftlerdir. Zaten ideal olan sıfır problemli bir aile değil, problemleri en aza indirebilen ve bunları da en güzel şekilde çözebilen ailedir.

Huzurlu ve güçlü bir toplumun temelinde, huzurlu ve güçlü bir aile yer alır. Böyle bir aile yapısı ise ancak inanç ve amel bakımından güçlü, donanımlı bireyler tarafından inşa edilir. Aile, mutluluğu ve mutsuzluğu yalnızca eşler ile sınırlı kalan bir durum değildir. Bilakis aile ebeveyn, çocuklar ve diğer akrabalardan oluşan geniş bir müessesedir. Dolayısıyla aile yuvasındaki mutluluk ya da mutsuzluk, bütün yakınları ilgilendirir, onlara sirayet eder. Bu yuvanın yegâne gayesi, üyelerin huzur ve mutluluğunu sağlamaktır. Hayatın tabi akışına uygun olarak ailede çeşitli huzursuzluklar baş gösterdiğinde, bunların usûle uygun bir biçimde çözüme kavuşturulması, ebeveyn ve diğer aile fertleri başta olmak üzere, etkili ve yetkili herkesin temel vazifesidir. Muhtemel sorunların akl-ı selim ile çözülmesi ve aile birlikteliğinin acı tatlı hatıralarıyla muhafaza edilmesi hedeflenmelidir. Bu konuda Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan örnekler ve konuyla ilgili Kur'ân'ın çizdiği yol haritası ufuk açıcı ve yol göstericidir.

Bu nedenle ailenin kuruluş aşamasında, eş seçiminde ve sonraki dönemlerde çok fazla hayalci olmamalı, yaşadığımız dönem ve şartların insanları olduğumuzu göz önünde bulundurmalı, hayattan beklentilerimiz, yapabileceklerimiz ve erişebileceklerimiz ile orantılı olmalıdır. Bizler melek olmadığımıza göre, birbirimizden meleklik beklememeli, gerçekçi olmalı ve yapabileceklerimizi konuşmalıyız. Zira mutlak kemal, Yüce Allah'a mahsustur.

Kur'ân, dönemin Arap kültüründe var olan köleliği ortadan kaldırmak için gereken düzenlemeleri aşama aşama uygulamaya koyduğu ve var olan sınırsız kadınla evliliği dörtle sınırlandırıp tek eşliliği tavsiye ettiği gibi, kültürde var olan dövmeyi sonlandırmak için gerekeni yapmış, onu çarelerin tükenme noktasına gelindiği bir aşamada sembolik bir vurmayla sınırlandırmıştır.

Kaynaklar

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah eş-Şeybânî. *Musnedu Ahmed b. Hanbel*. 6 Cilt. Kahire: Muessesetu Kurtuba, ts.

Aişe Abdurrahman, bintu'ş-Şâtî. *Rasulullahın Annesi ve Hanımları.* çev. İsmail Kara. Konya: Uysal Kitabevi, 1987.

Buharî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahih.* İstanbul: el-Amîre, 1353/1975.

Demirci, Muhsin. *Kur'ân Tefsirinden Farklı Yorumlar.* İstanbul: M. Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017.

Ebû Zehra, Muhammed. *Zehratü't-tefâsîr* b.y.: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1396.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'ân Dili.* 10 Cilt. İstanbul: Azim Yayınları, ts.

Günay, Hacı Mehmet. "Nüşûz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 33/303-304. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımeşkî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azim.* thk. Sâmi b. Muhammed Sellâme. 8 Cilt. b.y.: Dâru't-Tayyibe li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1999.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrem. *Lisânu'l-ʿArab.* 15 Cilt. Beyrût: Dâru's-Sadr, ts.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Muni' Ebû Abdillah el-Basrî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ,* thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Daru's-Sadr, 1968.

İbnu'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec Cemaluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî el-Kureşi el-Bağdadî. *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsir.* Beyrut: Dâru İbni Hazm, ts.

Köksal, M. Asım. *İslâm Tarihi.* İstanbul: Şamil Yayınları, 1987.

Kurtubî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed. *el- Câmi' li ahkâmi'l- Kur'an.* thk. Ahmed el-Birdûni & İbrahim Etfiş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1964.

Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Habib el-Basri. *en-Nüket ve'l-'uyûn.* thk. es-Seyyid b. Abdu'l-Maksut b. Abdirrahim. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ.* nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkī. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.

Nesâi, Ebû Abdirrahman. *Sünen.* Beyrut: y.y., ts.

Nesefî, Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-tenzîl ve hakaiku't-te'vîl.* thk. Mervan Muhammed Şi'ar. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 2005.

Rahman, Fazlur. *Ana Konularıyla Kur'ân.* çev. Alparslan Açıkganç. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1987.

Râzî, Muhammed b. Hüseyin Fahruddin. *et-Tefsiru'l-Fahri'r-Razi.* 32 Cilt. Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, ts.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyan fi te'vili'l Kur'ân.* thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 2000.

Tahir b. Âşûr, Eş-Şeyh Muhammed. *et-Tahrîr ve't-tenvîr.* 30 Cilt. Tunus: Dâru's-Sahnûn li'n-Neşri ve't-Tavzi', 1997, 2/385.

Tirmizî, Muhammed b. İsa Ebû İsa. *el-Câmi'u's-sahih.* thk. Ahmed Muhammed Şakir. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, ts.

Topaloğlu, Bekir. *İslam'da Kadın.* İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.

Zemahşerî, Carullah Muhammed b. Ömer. *el-Keşşaf an hakaiki't-tenzîl ve 'uyuni'l-ekâvîl.* thk. Muhammed Abdusselam Şahin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2006.

Methods of Solving Domestic Problems in the Quran (With Reference to Surah An-Nisa, Verse 34)*

Ali AKPINAR**

Absract

Family, a concept that is as ancient as the history of humanity, is regarded as a verse of Allah according to Quran. "And of His signs is that He created for you from yourselves mates that you may find tranquility in them; and He placed between you affection and mercy. Indeed in that are signs for a people who give thought." The term "verse" means any signs and documents that reflect the Creator's unique power and that direct to the divine ideology. Accordingly, the concept of family should be examined with the same seriousness and respect shown to the concept of verse. In addition, it should be considered thoroughly and protected carefully.

The verse in Quran "And marry the unmarried among you and the righteous among your male slaves and female slaves. If they should be poor, Allah will enrich them from His bounty. Allah is all-Encompassing and all-Knowing" and the Prophet's statement "Marriage is my sunnah. Whoever abandons my sunnah is not a follower of mine guide the Muslims and Islamic families are established with Allah's order and Prophet's words. Constituting the basis of the concept of family in Islam, this statement is actually a patent on a proper Islamic family. Accordingly, families should be established based on Islamic principles, and protected and maintained in line with what this statement means. Considering the fact that the Islamic practice called muta (temporary) marriage has been forbidden, Islamic family is an institution which is to be maintained throughout a couples' lives and is even believed to continue in paradise. Verses in the Quran indicate that people living in paradise will be hosted in paradise with their partners and descendants. The family of the Prophet, who is the best model for Muslims with his marriages and on any subject, was never fragmented, although he occasionally had certain problems in his marriages.

Although divorce is recommended as a solution when there is no other option, what is more important is to maintain the family peacefully. The establishment of families is based on this target and measures are taken in this regard. Sincerity is ensured between the families of the bride and groom to help the couples reach the aforementioned target. Therefore, brides and grooms, who are the key people in a family, should be aware of this. Moreover, relatives who financially and spiritually help establish the family should act accordingly. The problems seen in the institution of family in the modern days arise from people's awareness-based deficiency in this subject.

* **Date of Submission:** 15.02.2020 **Date of Acceptance:** 15.06.2020
This paper is the English translation of the study titled "Aile İçi Sorunların Çözümünde Kur'ânî Yöntem" published in the 11th issue of *İlahiyat Akademi*. (Ali AKPINAR, "Aile İçi Sorunların Çözümünde Kur'ânî Yöntem", *İlahiyat Akademi*, sayı: 11, Temmuz 2020, s. 1-18.) The paper in Turkish should be referred to for citations.

** Prof. Dr., Necmettin Erbakan University, Faculty of the Divinity, Department of Tafseer, Konya. lakpinar1@gmail.com ORCID: 0000-0001-5188-3884

This paper will examine the methods of solving domestic problems in Quran with reference to Surah an-Nisa, verse 34.

Keywords: Quran, Family, Women, Conflict, Violence, Problem.

Aile İçi Sorunların Çözümünde Kur'ânî Yöntem (Nisâ Suresi 34. Ayeti Bağlamında)

Öz

İnsanlık tarihi kadar kadîm bir müessese olan aile, Kur'ân'a göre Allah'ın ayetlerinden bir ayet olarak nitelendirilir. *"İçinizden, kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp; aranızda muhabbet ve rahmet var etmesi, O'nun varlığının ayetlerindendir. Bunlarda, düşünen bir toplum için dersler vardır."*[1] Ayet, Yüce Yaratıcı'nın erişilmez kudretini gösteren, O'na götüren alamet ve belge demektir. Buna göre aile bir ayet gibi saygıyla ele alınması, üzerinde derinlikli düşünülerek okunması ve itinayla korunması gereken bir kurumdur.

Kur'ân'ın *"İçinizdeki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi olanları evlendirin. Eğer yoksul iseler, Allah onları lütfu ile zenginleştirir. Allah lütfu bol olandır, bilendir"*[2] ayeti, Peygamberimizin *Nikâh benim sünnetimdir, kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir*[3] gibi sözleri doğrultusunda İslam ailesi *Allah'ın emri ve Peygamberin kavliyle* kurulur. Aslında ailenin temelini oluşturan bu cümle İslam ailesinin patentidir. Dolayısıyla aile bu cümlenin gerekleri doğrultusunda İslamî ölçülere göre kurulmalı, bu cümle doğrultusunda korunmalı ve sürdürülmelidir. İslam'da geçici/süreli nikâh denilen mut'anın yasaklandığı düşünülürse İslam ailesi, ömür boyu sürmesi hedeflenen ve hatta cennette de devam edeceği ümit edilen bir kurumdur. Kur'ân ayetlerinde, cennetliklerin eşleri ve zürriyetleriyle birlikte cennette ağırlanacağı belirtilir.[4] Her konuda olduğu gibi yaptığı evlilikleriyle de bizlere en güzel örnekliği sunan Peygamberimizin kurduğu aile yuvalarında zaman zaman bir kısım problemler yaşanmış olsa da aile yuvasının yıkılması söz konusu olmamıştır.

Çarelerin tükendiği aşamada boşa(n)ma bir çıkış yolu olarak önerilse de kurulan ailede asıl olan yuvanın huzurlu bir şekilde devamıdır. Kuruluş bu hedefe yöneliktir, alınan tedbirler bu hedef içindir, kurulan birliktelikle iki taraf ailelerinin yakınlaşması da çiftlerin bu hedefi gerçekleştirmelerine yardımcı olma amacına yöneliktir. Bu yüzden ailenin başkahramanları karı koca bu bilinçte olmalı, ailenin kurulmasına maddî ve manevî olarak yardımcı olan akrabalar da bu bilinç doğrultusunda hareket etmelidir. Bugün aile kurumunda görülen çözülmeler, tarafların bu bilinçten yoksun olmalarından kaynaklanmaktadır.

Bu yazıda İslam ailesinde yaşanabilecek problemlerin çözümünde Kur'ânî yöntem, Nisâ suresi 34. ayeti bağlamında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Aile, Kadın, Nüşûz, Şiddet, Problem.

[1] er-Rûm 30/21.

[2] en-Nûr 24/32.

[3] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buharî, *el-Câmiu's-sahih* (İstanbul: el-Amîre, 1353/1975), "Nikah", 1; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkī (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "Nikah", 5; Ebû Abdirrahman en-Nesâi, *Sünen* (Beyrut: y.y., ts.), "Nikah", 4.

[4] Bk. er-Ra'd 13/23; Yâsîn 36/55-56; el-Ğâfir 40/8; et-Tûr 17-21.

Methods of Solving Domestic Problems in the Quran

The Quran has meaningful recommendations and precautions for solving potential domestic problems:

Men are in charge of women by [right of] what Allah has given one over the other and what they spend [for maintenance] from their wealth. So righteous women are devoutly obedient, guarding in [the husband's] absence what Allah would have them guard. But those [wives] from whom you fear arrogance - [first] advise them; [then if they persist], forsake them in bed; and [finally], strike them. But if they obey you [once more], seek no means against them. Indeed, Allah is ever Exalted and Grand."[5]

"And if you fear dissension between the two, send an arbitrator from his people and an arbitrator from her people. If they both desire reconciliation, Allah will cause it between them. Indeed, Allah is ever Knowing and Acquainted [with all things]."[6]

And if a woman fears her husband's contempt or evasion, there is no sin upon them if they make terms of settlement between them - and settlement is best. And present in [human] souls is stinginess. But if you do good and fear Allah - then indeed Allah is ever, with what you do, Acquainted."[7]

Efforts will be made to answer the following questions:

What does the term *qawwam* in the verse mean and how has it been reflected to the meanings?

What does the superiority of men mentioned in al-Baqarah 228 and an-Nisa 34 mean?

Why are the concepts of *salihat, qanitat* and *khafizat* used for women?

What does the concept of male and female-related *nushuz* mean?

Does the concept of *waz* suggest ordering, warning or reprimanding?

What does *forsaking in bed* mean?

Does *striking* in this context mean beating or hitting? Or does it suggest sending one away?

How is the validity of the case mentioned in regard to the reason of revelation for the afore-noted verse?

Does the violence shown toward women in the world, particularly those in the Muslim societies, arise from the objective of practicing that verse, or are the cases of violence a result of the customs? How extensively do the men who use violence against their wives know about this verse?

---

[5] an-Nisa 4/34.

[6] an-Nisa 4/34-35.

[7] an-Nisa 4/128.

What do the relevant statements in the final sermon, story of Ayyub, Nabawi practice and warnings mean?

How accurate are the defensive and conjunctural comments? Can verses such as the afore-noted one be kept out of the agenda, by saying "I wish Allah would not have revealed such a verse"?

1. Superiority of Men

The Quran has verses regarding couples' responsibilities toward one another to establish a peaceful family and maintain this family in this way. One of these verses is as follows: *"And due to the wives is similar to what is expected of them, according to what is reasonable. But the men have a degree over them [in responsibility and authority]. And Allah is Exalted in Might and Wise."*[8]

Men are deemed superior to women based on their creation, rights and responsibilities in Islam. This superiority is believed to be seen in different topics such as inheritance, jihad, management capability, aids, intelligence, understatement, physical strength, physical characteristics, beneficial activities etc.[9] Moreover, men are permitted to marry and divorce more than one woman, which is not the case for women. However, this superiority was limited to *a degree* in the verse, preventing people from understanding men's superiority as a total supremacy.[10] The concept of superiority here is related to men's rights. Men are ordered to be more tolerant when they use their rights on women and to behave in a manner suiting their superiority. The degree of superiority here encourages men to get along with their wives and to be tolerant toward them in financial and ethical matters.[11] *"And live with them in kindness. For if you dislike them - perhaps you dislike a thing and Allah makes therein much good."*[12] The presence of duties in a family does not mean that both sides have the equal responsibilities. That is, if women wash clothes or cook meals, men are not supposed to do the same. Sides should do what they are supposed to do.[13]

---

[8] al-Baqarah 2/228.

[9] al-Baqarah 2/228.

[10] Ash-Shiekh Muhammad Tahir ibn Ashur, *at-Tahrir wa at-tanwir* (Tunisia: Daru as-Sahnun li an-Nashri wa at-Tawzi', 1997), 2/385.

[11] Abu Jafar Muhammad ibn Jarir at-Tabari, *Jamiu al-bayan fi tawili al Quran,* ed. Ahmad Muhammad Shaqir (Beirut: Muassasatu ar-Risalah, 2000), 4/499; Abu Abdillah Muhammad ibn Ahmad al-Qurtubi, *al-Jami' li ahqami al-Quran,* ed. Ahmad al-Birduni & İbrahim Etfiş (Cairo: Daru al-Qutubi al-Misriyyah, 1964), 3/112.

[12] an-Nisa 4/19.

[13] Abdallah ibn Ahmad an-Nasafi, *Madariqu at-Tanzil wa haqaiqu at-tawil,* ed. Marwan Muhammad Shiar (Beirut: Daru an-Nafais, 2005), 1/121.

Ibn Abbas stated the following in this regard: *I dress to look good for my wife just like she does for me because Allah ordered the following: Women have rights equal to their social and traditional duties.*[14]

Women's rights are believed to resemble those of men and mentioned particularly. Men's rights have been known for a long period of time. However, women's rights are ignored and even violated. Islam particularly mentions women's rights and orders men to observe their rights.[15] Umar stated the following in this regard: *As Qurayshi people, we used to be dominant over our women. After coming to Madinah, we saw that Ansar women were dominant over their men. Then, our women started to look up to Ansar women.*[16]

In later periods, certain scholars reported that men's superiority was actually related to their duties rather than their merits and concept of humanity. According to those with the afore-noted idea, women reach the same level with men if they have financial power and assist men in domestic expenses.[17] However, interpreting the verses in relation to the variable cases is not actually correct. During the revelation period, there were wealthy women such as Hatijah, which is also the case for the present day. Interpretations changing based on the concepts of wealth and expenses will direct people to various explanations in various topics. However, the Quran also provides criteria regarding these topics. Therefore, scholars have stated that the superiority-related difference is present between genders and that dominance of certain women over men in terms of physical strength and similar topics does not change the reality.[18]

And do not wish for that by which Allah has made some of you exceed others. For men is a share of what they have earned, and for women is a share of what they have earned. And ask Allah of his bounty. Indeed Allah is ever, of all things, Knowing."[19] According to what was narrated by Tabari, the verse was revealed to clarify the statuses of men in polygamy and similar topics.[20] It should be noted that certain privileges assigned to men are not complimentary; instead, these privileges brought certain responsibilities to men.

The following verse can now be detailed after the preliminary explanations:

Men are in charge of women by [right of] what Allah has given one over the other and what they spend [for maintenance] from their wealth. So righteous women are devoutly obedient, guarding in [the husband's] absence what Allah would have them guard. But

---

[14] Tabari, *Jamiu al-Bayan*, 4/499.

[15] Ibn Ashur, *at-Tahrir wa at-tanwir*, 2/385.

[16] Ibn Ashur, *at-Tahrir wa at-tanwir*, 2/385.

[17] Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, trans. Alparslan Açıkganç (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1987), 120; Muhsin Demirci, *Kur'ân Tefsirinden Farklı Yorumlar* (Istanbul: M. Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 1/162-163; 282-285.

[18] Muhammad Abu Zahra, *Zahratu at-tafasir* (s.l.: Daru al-Fiqri al-Arabi, 1396), 3/1662.

[19] an-Nisa 4/32.

[20] Tabari, *Jamiu al-Bayan*, 8/260.

those [wives] from whom you fear arrogance - [first] advise them; [then if they persist], forsake them in bed; and [finally], strike them. But if they obey you [once more], seek no means against them. Indeed, Allah is ever Exalted and Grand."[21]

Guardianship of men over women indicates men's responsibility over women's actions including meeting their needs, protecting them, and paying attention to matters related to them.[22] Superiority of men over women has a proportion and thus should not be considered as a total domination. Accordingly, the degree of men can fall if they cannot fulfill their responsibilities. As noted by Elmalı,[23] men who do not fulfill their guardianship-related responsibilities will lose their degrees.

As indicated in the hadith, every member of a family has a voice in domestic issues. *You are the shepherds of your flock and responsible for what you manage. Head of family, woman of the house* and *maid of the house* were separately mentioned in the house[24] Islamic culture prioritizes the responsibilities in social relationships. Meeting the responsibilities is more important than claiming rights, meaning responsibilities should be met first. Accordingly; wives, husbands and children should know their responsibilities first and act accordingly. They can claim their rights later. In fact, fulfillment of domestic responsibilities by every member of the family means observing the rights of one another.

Guardianship of men and considering men as the head of social communities including family assign them a great responsibility. Men's difference is rather managerial. If family is considered as an institution, it will have a head like every other institution. If women were the head of the family, people would ask why women were the head instead of men. This questioning process is also valid in selecting men as the head of family

The guardianship of men is based on two reasons in the verse. The physical strength and characteristics of men, which are Allah's blessings, are among the privileges of men in certain canon provisions. The topics covering men's superiority cover prophecy, imamate, presidency of state, jihad, authority to divorce, inheritance, adhan or sermon.[25] Other relevant topics include the spending men do out of their goods, such as bride wealth and alimony.[26]

---

[21] an-Nisa 4/34.

[22] Muhammad ibn Muqarram Ibn Manzur, "ˈkvm", *Lisânüäl-ˈArab* (Beirut: Daru as-Sadr, nd.), 12/496.

[23] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (Istanbul: Azim Yayınları, nd.), 2/556.

[24] Bukhari, "Salat", 500.

[25] Jarullah Muhammad ibn Umar Zamahshari, *al-Qashshaf an haqaiqi at-tanzil wa 'uyuni al-aqawil*, ed. Muhammad Abd as-Salam Shahin (Beirut: Daru al-Qutubi al-Ilmiyyah, 2006), 1/495; Muhammad ibn Husein Fahr ad-Din ar-Razi, *at-Tafsiru al-Fahri ar-Razi* (Beirut: Daru Ihyai at-Turasi al-Arabi, nd.), 1/1441; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/256.

[26] Tabari, *Jamiu al-Bayan*, 8/290; Zamahshari, *Qashshaf*, 1/234; Razîi, *Tafsir*, 1/1441; Qurtubi, *al-Jami'*, 5/168; Abu al-Fida Ismail ibn Umar ibn Qasir al-Qurayshi ad-Dimashqi, *Tafsiru al-Qurani al-azim*, ed. Sami ibn Muhammad Sallamah (s.l.: Daru at-Tayyibah li an-Nashri wa at-Tawzi', 1999), 2/292.

Women's servility occurs through absolute obedience to Allah Almighty and obedience to their husbands in certain topics. Women's guardianship over their family happens with their protection over their honor and husbands' goods. The same responsibility is also born by the husbands. Failure to fulfill this responsibility will result in nushuz between the spouses.

Nushuz literally means raising, glowering or having conflicts. Conflicts between the spouses are mentioned to suggest their failure to fulfill their responsibilities. Legal authorities consider women's act of leaving their houses without their husbands' permission or rejecting their husbands' sexual demands as nushuz.[27] Accordingly, women's nushuz is understood as their dislike toward their husbands, conflicts, and acts of glowering at their spouses, turning away from their husbands and failing to fulfill their responsibilities.

Nushuz of men toward their wives as mentioned in an-Nisa 128 includes beating the women, oppressing them, acting rudely and violently against them, swearing against them, failure to pay alimony, neglecting them, and failure to meet the responsibilities regarding them.[28] Nushuz of men is mentioned along with their act of turning away from their wives. Mistreatment toward women, negligence shown in the issue of paying the alimony, failure to fulfill the sexual-based duties and to come home in the evenings, acting indifferently and insincerely, and misusing the title as the head of family and showing violence toward the women are among the nushuz of men. According to the verse, parties should maintain their marriage by solving the issues they had or terminate their marital relationship in accordance with the predetermined methods and manners.[29]

A collective assessment toward both verses indicates that nushuz can arise from both genders. However, the Quran suggests different methods to discipline the party causing nushuz, based on physical locations and statuses. The suggestions of the Quran are the methods that are applicable for both sides, and the presentation of different methods for women and men in the Quran is suitable.

The Quran orders men to be patient and tolerant against the behaviors of their wives which bother them.[30] Moreover, the Prophet said the following and warned his followers in this regard: *The most excellent and benevolent Muslim among you are those who are the most benevolent against their wives,*[31] *as many women complain*

[27] See: Hacı Mehmet Günay, "Nüşûz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Istanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/303-304.

[28] Ibn Manzur, "ʿkvm", 12/496; Tabari, *Jamiu al-Bayan,* 9/267; Zamahshari, *Qashshaf,* 1/559; Razi, *Tafsir,* 5/214; Qurtubi, *al-Jami'*, 5/403.

[29] See: Günay, "Nüşûz", 33/304.

[30] See: an-Nisa 4/19.

[31] Muhammad ibn Isa Abu Isa at-Tirmidhi, *al-Jamiu as-sahih,* ed. Ahmad Muhammad Shaqir (Beirut: Daru Ihyai at-Turasi al-Arabi, ed.), "Rada" 11.

about you to my family. Those who beat their wives are not benevolent[32] When it becomes impossible to maintain the marital relationships, rules to terminate the marriage in the suitable manners are followed. The verses an-Nisa 34 and at-Talaq 1, 2, 6 and 7 provides suggestions to solve marital issues when couples are eager to maintain their relationships. These are the actions taken to improve the problematic marriages.

When women cause nushuz, their husbands or relatives are recommended to talk to them (delivering sermon). This concept does not mean ordering, instructing, reprimanding or swearing. The Quran is the most beautiful sermon book.[33] Allah gives the most benevolent sermon to the creatures.[34] A benevolent sermon was also provided by the Prophet.[35] Thus, this process suggests examining the marital issue meticulously and explaining the necessary aspects to the addressee in the manner they can understand. Khalil ibn Ahmad stated the following in this regard: *sermon is the process of reminding people of the most benevolent actions in a manner to touch their hearts.*[36] If such a sermon is delivered suitably, it will benefit most of the women causing nushuz, and nothing else will be needed.

If this phase does not yield a result, actions of forsaking them in the bed, discontinuing to have sexual intercourse, separating the rooms, avoid talking, or staying as offended are recommended.[37] This process suggests the action of keeping a benevolent and suitable distance with the spouse as explained with the concept of *hajr al-jamil*[38], without showing no violence. Most of those causing nushuz can be helped applying the afore-noted method, and the issue can be solved accordingly. Regarding the case of swearing (meaning promising here), the Prophet had certain issues with his wives and solved the problems using that method. Legal authorities stated that the duration of resentment should be one month at most.

If this does not yield a result, a gentle strike can be preferred. This is not an obligation but an arbitrary option. According to scholars, abandoning the latter method is better. If striking will not yield a result, this method is not used. If the marital conflicts are reflected to the court, the husband cannot beat his wife.[39] The beating should be gentle, without hurting the woman or leaving a mark on her body.[40] According to Ibn Abbas, this symbolic beating act can be performed with a

---

32 Suleiman ibn Ashas-as-Sijistani Abu Dawud, *Sunanu Abi Dawud* (Beirut: Daru al-Qitabi al-Arabi, ed), "Nikah", 42.

33 See: Ali Imran 3/138, al-Maidah 5/46, Yunus 10/57, Hud 11/120, an-Nur 24/34.

34 See: al-Baqarah 2/231, an-Nisa 4/58, an-Nahl 16/90, an-Nur 24/17.

35 See: Saba' 34/46, an-Nisa 4/63.

36 Abu Zahra, *Zahratu at-tafasir*, 3/1667.

37 Tabari, Jamiu al-Bayan, 8/290; Abu al-Hasan Ali ibn Muhammad ibn Muhammad al-Habib al-Basri al-Mawardi, an-Nuqat wa al-'uyun, ed. as-Sayyid ibn Abdu al-Maqsut ibn Abd ar-Rahim (Beirut: Daru al-Qutubi al-Ilmiyyah, nd.), 1/480.

38 See: al-Muzzammil 73/10.

39 Bekir Topaloğlu, *İslam'da Kadın* (Istanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 79.

40 Tabari, *Jamiu al-Bayan*, 8/290; Qurtubi, *al- Jami'*, 5/168.

miswak.[41] This verse was revealed to the societies where violence against women was common, and it aimed to minimize the relevant incidents.[42] Legal authorities state that such an action goes beyond the objective of improving the family relation and protecting the domestic unity, indicating that certain financial and criminal penalties could arise as this method becomes a form of punishment.[43] Authorities may even take decisions to punish the men who beat their wives considering that men go beyond the purpose of gently striking their women.[44]

The Quran mentions the oath taken by Ayyub to beat Layya, his wife, and the method he could use to lawfully nullify this oath: *[We said], "And take in your hand a bunch [of grass] and strike with it and do not break your oath." Indeed, We found him patient, an excellent servant. Indeed, he was one repeatedly turning back [to Allah]."*[45]

According to a narrative, Ayyub took oath *to beat her wife with 100 stick strikes* as she did something wrong when he was ill. Then, Allah Almighty suggests a formula that will ensure the fulfillment of oath and not harm women.[46] It is clear that certain problems occurred in the family of Ayyub, resulting in the oath taken by Ayyub – a benevolent model of patience – to beat his wife, and Allah recommended a method to solve their problem.

According to legal authorities, this verse is the clear indication that men cannot beat their wives immoderately. Mujaheed, one of the tabiun scholars, stated that *the verse was not solely for Ayyub, meaning it concerns everybody.* Ata, one of the scholars of the same period, stated the following in regard to the question of whether religious practices could be made with this verse: *Anything revealed in the Quran are to be fulfilled and followed.*[47] According to a narrative from Aisha, *the Prophet did not beat any women, children or a maid.*[48] These universal statements made by the Prophet in the Final Sermon briefly explain the message in the verse:

"I recommend you to treat the women well because they are under your guardianship. As long as they do not perform a clearly unethical act, you cannot oppress them. If they did something immoral, forsake them in the bed and strike them gently. If they obey you, do not look for any excuse any longer."[49]

The term *darb* was explained as sending women away from home by some scholars. However, the stem *darb* has been used in many verses. When used with or

---

[41] Abu Zahra, *Zahratu at-tafasir,* 3/1667.
[42] Demirci, *Kur'ân Tefsirinden Farklı Yorumlar,* 1/288-289.
[43] Günay, "Nüşûz", 33/304; Abu Zahra, *Zahratu at-tafasir,* 3/1667.
[44] Ibn Ashur, *at-Tahrir wa at-tanwir,* 5/37.
[45] Sad 38/44.
[46] See: Tabari, *Jamiu al-Bayan,* 21/211; Abu al-Faraj Jamal ad-Din Abd ar-Rahman ibn Ali ibn Muhammad al-Jawzi al-Qurayshi al-Baghdadi, *Zadu al-masir fi ilmi at-tafsir* (Beirut: Daru Ibni Hazm, nd.), 1216.
[47] See: Qurtubi, *al-Jami',* 15/212.
[48] Muhammad ibn Sad ibn Muni' Abu Abdillah al-Basri, *at-Tabaqatu al-qubra,* ed. Ihsan Abbas (Beirut: Daru as-Sadr, 1968), 8/204.
[49] Tirmidhi, "Rada", 11.

without the dative form, *darb* means *giving a spectacular example*[50]. However, when used in the active form, it means the following: *Moses' act of striking his walking stick to a stone or sea*[51]*; wearing a hijab firmly*[52]*, walking by hitting the feet on the floor*[53]*; Abraham's act of breaking the idols*[54]*; Ayyub's act of striking his wife*[55]*; Israeli people's act of hitting a corpse with a piece from the body of a cow*[56]*; Construction of a wall between the believers and disbelievers in the eternal world*[57]. Without the dative form, it means *angels' act of getting the soul of a creature, ending its life*[58]. The act of striking is clear in these meanings. The narrative[59] regarding the references that explain the reasons of revelation for this verse supports this meaning. *Darb* was used with the letter *fi* to mean travelling.[60] The act of walking is also understood in this context. The afore-noted verse was also used without the dative form. Interpreting this use with the belief that it suggests sending women away from home. Moreover, translating this term into Turkish as "beat them" is not correct because beating causes continuity in the action. The translation as "strike them" seems to be more accurate considering the unity of topics in the Quran. Accordingly, the strike of Ayyub with a bunch of dried grass in his hands or Moses' strike with his walking stick on a stone or sea does not suggest the act of beating. Instead, they did it solely once. Following these explanations, how the concepts of *qawwam* and *wadribuhunnah* in the relevant verse are reflected to the interpretations can be examined:

Meaning	**Guardian**	**Striking**
İ. Hakkı İzmirli (v:1927)	they are head of family	beat them
Elmalılı (v:1942)	they are dominant	beat them
Ö. Rıza Doğrul (v:1951)	they are guardian	beat them
A. Atif Tüzüner (v: 1954)	they give instructions	beat them
H. Basri Çantay (v:1956)	they are dominant/head of the family	beat them

[50] See: Ibrahim 14/24; an-Nahl 16/75, 76, 112.
[51] See: al-Baqarah 2,/60; al-Araf, 7/160; Taha 20/70; ash-Shuara 26/63.
[52] an-Nur 24/31.
[53] an-Nur 24/31.
[54] as-Saffat 37/93.
[55] Sad 38/44.
[56] al-Baqarah 2/73.
[57] al-Hadid 57/13.
[58] See: al-Anfal 8/12, 50; Muhammad 47/4, 27.
[59] A man once beat his wife. She visited the Prophet and complained about her husband. Upon hearing that, the Prophet wanted to apply a reprisal to the man. But then, Allah revealed the verse "*Men are in charge of women…"*. The Prophet called the man, read the verse to him, and stated the following: *I wanted to do something different to you but Allah ordered a different action.* See: Tabari, *Jamiu al-Bayan*, 8/290.
[60] See: Baqarah 2/273; Ali 'Imran 3/156; Nisa 4/94, 101; Maidah 5/106; Muzzammil 73/20.

Ö. Nasuhi Bilmen (v:1971)	they are guardians	beat them
Ahmet Davudoğlu (v:1982)	they are dominant	beat them
Abdülbaki Gölpınarlı (v:1982)	they are superior	beat them
M. Esed (v:1992)	they protect and care	beat them
Talat Koçyiğit (v:2011)	they are dominant	beat them
Mehmet Zeki Duman (v:2013)	they manage	strike them
Salih Akdemir (v:2014)	they are the heads	strike them gently
Sıdkı Gülle (v: 2015)	they are dominant	beat them
Yaşar Nuri Öztürk (v:2016)	they guard and care	Get them out of your homes/send them away/beat them!
Enver Baytan (v:2016)	they are dominant/head of family	beat them
Hayrat Nashriyat	they are dominant/their heads	beat them
Y. Kutluay-H. Atay	they are dominant	beat them
Diyanet Vakıf	they are the head and guardians	beat them
Süleyman Ateş	they manage	beat them
Mustafa Hizmetli	they protect and care	get them out of your houses in the end
M. Nuri Yılmaz	they manage	strike them gently
Bayraktar Bayraklı	they protect and care	beat them/send them away
M. Çakır	they are the source of assurance	discipline them
M. İslamoğlu	they protect and care	beat them
M.Sait Şimşek	they manage	beat them
Hamdi Döndüren	they manage	beat them

Hasan Elik	they deserve the respect of their spouses	discipline them
Mustafa Öztürk	they are the heads.	beat them
Yusuf Işıcık	they are the dominant/head/responsible people, and they protect and care	beat them
Ömer Dumlu	they are the supporters	Do not attempt to beat the women who could cause conflicts and fragment the family, based on your opinion.
Y. Kandemir-H. Zevalsiz-U. Şimşek	they protect and care	beat them gently
Şener-Sofuoğlu-Yıldırım	they are the guardians and heads	you can beat them gently
Ömer Sevinçgül	they care	leave them if they persist in their irreconcilable behaviors.

It is clear that the concept of *qawwam* has been translated as *the protector and guardian, administrator, judge, head of the family* in most of the interpretational works. The concept of *wadribuhunnah* has been translated as "beat them" by some or, more accurately, as "beat them" (Duman, Akdemir, Yılmaz). It was translated as "send them away" in certain interpretation works (Y. Nuri Öztürk, Hizmetli, Sevinçgül) or "discipline them in two works (Çakır, Elik).

The following points of the afore-noted verses catch attention:

The verse determines spouses' responsibilities and attitudes, and division of labor within the family.

The family structure which is recommended as a model in the Quran consists of spouses who observe the divine limits, and peace/agreement/harmony is present in that family. Expression of these concepts in the verses aims to direct women to these properties.

If domestic problems arise from women, a gradual solution can be used.

Accordingly, methods such as effective advising, staying as offended as a psychological action, and disciplining them if no improvement is made should be followed. These methods are solely intended for problematic women.

The problem is then reflected to two arbitrators chosen among the relatives of spouses. At this phase, couples share their problems only with these arbitrators who are supposed to make fair decisions.

When the issue is examined by the arbitrators, the primary purpose of arbitrators should be to ensure couples make peace and maintain the family.

The objective here is to prevent the family from fragmentation and to help the family maintain the peaceful unity.

Divorcing should be the last option here. There are many verses and a separate surah (at-Talaq surah) on the limits and rules of divorcing in the Quran. Therefore, the process of divorcing has been subject to a couple of rules, making it a non-arbitrary act. It is clear that divorcing does not occur upon a couple of words from a man's mouth, on the contrary to what certain people believe. It is the last option that assigns severe responsibilities to men.

In each of these steps, sides should remember that Allah observes what they are doing and that they are responsible before the divine authority. The fact that the verses examined in this regard end with the terms *Aziz, Haqim, Alim, Ali* is meaningful. These terms remind people to fulfill their responsibilities and to stay within ethical limits in any topics, and indicate that Allah almighty knows everything with all details, makes decisions with wisdom and justice, and possesses the untouchable power and authority will punish them if people ignore their responsibilities.

2. The Domestic Problems of the Prophet

The Prophet's wives could mention their problems beside him or even discuss them with him. While being obeyed by those under the Tree of Ridwan during the year of the Treaty of Hudaybiyah, the Prophet stated the follows: "*I wish from Allah that those who obey me under this tree will not go to hell*" Then, Hafsa – one of the Prophet's wives – stated the following on the scene: "*But they will go to hell, O Prophet!*" After being reprimanded by the Prophet, Hafsa read the following verse: "*And there is none of you except he will come to it. This is upon your Lord an inevitability decreed.*[61] Upon hearing her, the Prophet read the following verse: "*Then We will save those who feared Allah and leave the wrongdoers within it, on their knees.*"[62] Indicating Hafsa's culture regarding the Quran,[63] this is one of the most concrete examples showing that she could converse with the Prophet.

The Quran mentions the domestic problems experienced by the Prophet to provide examples of humanity. Accordingly, the Prophets' wives who disclosed the secrets shared by the Prophet, had plans against the Prophet due to jealousy,

[61] Maryam, 19/71.

[62] Maryam, 19/72.

[63] Aisha Abd ar-Rahman bintu ash-Shati, *Rasulullahın Annesi ve Hanımları,* trans. İsmail Kara (Konya: Uysal Kitabevi, 1987), 2/115–116.

bothered the Prophet due to worldly demands, and forced the Prophet to swear that he would not approach them can be mentioned in this regard. Due to these attitudes from his wives, the Prophet swore that he would not be next to his wives for a month.

"O Prophet! say to your wives "If you should desire the worldly life and its adornment, then come, I will provide for you and give you a gracious release. But if you should desire Allah and His Messenger and the home of the Hereafter - then indeed, Allah has prepared for the doers of good among you a great reward."[64]

According to a narrative, the Prophet's wives demanded worldly goods from the Prophet and even went beyond the limits. Upon observing how his wives acted, the Prophet swore not to approach his wives for a month and these verses were then revealed.[65] Accordingly, the Prophet was granted the option to let them stay with him or divorce them. Then, they preferred staying with the Prophet, and the issue was solved. It is a fact that the Prophet did not use any violence toward his wives.

"O Prophet! why do you prohibit [yourself from] what Allah has made lawful for you, seeking the approval of your wives? And Allah is Forgiving and Merciful.[66]

"And [remember] when the Prophet confided in one of his wives a statement; and when she informed [another] of it and Allah showed him, he made known part of it and ignored a part. And when he informed her about it, she said, "Who told you this?" He said, "I was informed by the Knowing, the Acquainted."[67]

According to a narrative, the Prophet disclosed a familial secret to Hafsa, which she shared with Aisha. That verse was revealed following this issue. According to another relevant narrative, certain wives of the Prophet had a secret verbal agreement between them, made a plan against the wife they are jealous of, and implemented this plan later. Consequently, the Prophet swore not to eat honey anymore and that verse was revealed later.[68] These narratives show that a couple of incidents that arose from jealousy and upset the Prophet occurred between his wives. Although some members of the public thought that the Prophet divorced his wives, the Prophet's marital problems were then solved. Additionally, no violent incidents occurred and the Prophet did not divorce his wives. The examples mentioned in the Quran include messages regarding how the problems can be overcome.

In this case, the Prophet kept himself away from his wives and stayed in a masjid. A similar story occurred between Ali and his wife. As the groom of the

---

[64] al-Ahzab 33/28-29.
[65] See: Ibnu al-Jawzi, *Zadu al-masir*,1121 .
[66] at-Tahrim 66/1.
[67] at-Tahrim 66/3.
[68] See: Ibnu al-Jawzi, *Zadu al-masir,* 1452.

Prophet, Ali quarreled with his wife Fatima, left the home and stayed in the street with his clothes full of dirt.[69] There is actually quite an interesting aspect in these cases. Those who were sent away from home following the discussions were husbands. The reason behind this situation was that men could find alternatives where they could take shelter in, which was not the case for women. Additionally, women could wait the period of delay in their husbands' home after getting divorced.

3. The Woman Who Managed to Make Herself Heard by Allah

The Quran mentions the fight of a woman who complained to the Prophet and Allah about her husband who wanted to divorce her due to her old age. In this case, solutions were proposed for the problems experienced by the couples, and efforts were made to prevent the family from fragmentation. *Certainly Allah has heard the speech of the one who argues with you, [O Muhammad], concerning her husband and directs her complaint to Allah. And Allah hears your dialogue; indeed, Allah is Hearing and Seeing."*[70]

The following narratives conveyed by the sources regarding the reasons for the revelation of the afore-noted verses in surah al-Mujadila[71] – meaning quarreling or fighting for something – clearly reflect a Muslim woman's conception on Islam:

The husband of a woman named *Hawlah (Huwaylah)* performed zihar on his wife, which was a tradition during those days. That is, the man said the following after his discussions with his wife as a result of the traditions from the Period of Ignorance: "*You are now like my mother*". The meaning of this statement is divorcing in the traditions. Then, Hawlah told her husband that they should reflect the case to the husband and do what he recommended them to do. After stating that he would get embarrassed for mentioning such a case to the Prophet, Hawlah said "then, let me go and talk to him" and visited the Prophet. She said: *"O Prophet! I have lived with my husband for years. I tolerated what I suffered from him and even delivered children to him. Now he performed zihar in these last years of my life.* After hearing the case, the Prophet considered the meaning of zihar in tradition and said: *"You are now a foreigner and unlawful to him!"*

She said she mentioned this case to Allah and resisted in her complaints. Then, a verse was revealed and the following was reported:[72] *"Certainly Allah has*

[69] Seeing Ali in his dirty and dusty clothes, the Prophet half-jokingly called him *Aba at-Turab/Father of soil*. See: M. Asım Köksal, *İslâm Tarihi* (Istanbul: Şamil Yayınları, 1987), 9/263.
[70] al-Mujadila 58/1.
[71] The surah was named *Mujadila,* meaning the quarreling woman.
[72] Tabari, *Jamiu al-Bayan*, 23/219.

heard the speech of the one who argues with you, [O Muhammad], concerning her husband and directs her complaint to Allah."[73]

The results here can be briefly stated as follows:

A woman looked for the solution of her domestic problem in Islam and asked her husband to consult with the Prophet.

He said he could not because he would be ashamed of asking anything like that to the Prophet. Accordingly, Aisha referred to this case with the following statement: *"May Allah show mercy on Ansar women. Their sense of shame did not prevent them from learning Islam."*[74]

The woman challenged the traditions of her era, questioned whatever she could not internalize, understood that her religion would not approve such a case which was against conscience, and continuously prayed to Allah without confining herself to the prophetic provision that referred to the traditions.

She maintained her fight and prayers until a solution that would satisfy her conscience was found.

Conclusion

This study emphasized that problems could occur wherever people are present. In addition, it indicated that certain issues could happen between spouses and between parents and their children in the family – the basic foundation of a society – and it focused on the proper solutions offered by the Quran for the relevant domestic problems. These couples mentioned in the Quran were the people who managed to solve their problems themselves and maintained their family until the last breath. What is actually ideal in this concept is not the family with zero problems. Instead, it is the family that can minimize its problems and solve its issues in benevolent ways.

A peaceful and strong society is based on a peaceful and strong family. Such a family structure can be formed only by people who are strong and qualified in terms of their beliefs and practices. The happiness and unhappiness in a family is experienced not only by the parents. These two emotions are also felt by children and other relatives as a family is a large institution covering them all. Therefore, happiness or unhappiness in a family concerns all relatives and is even reflected to them. The main purpose here is to ensure the peace and happiness of family members. When problems occur in the family as a result of the natural flow of life, parents and other family members are responsible for solving these issues. This is also the duty of anybody with authority in the family. Potential problems should be

[73] al-Mujadila 58/1.
[74] Ahmad ibn Hanbal Abu Abdillah ash-Sheikhbani, *Musnadu Ahmad ibn Hanbal* (Cairo: Muassasatu Qurtuba, nd.) 6/148.

logically solved and unity of family should be kept with all good and bad memories. The relevant examples in the Quran and the Quran's orders in this regard are informative and directive for people.

Thus, people should not be a dreamer in forming their families or selecting their spouses. Instead, they should consider the fact that we are the people of the era we live in and that our expectations should be limited to what we can do and access. As we are not angels, we should not expect anybody to act like an angel. Instead, we should be realistic and talk about what we can do as absolute perfection is only possessed by Allah.

The Quran gradually implemented the steps necessary for abolishing slavery of Arabic culture, limited the number of women a man could marry to four while recommending monogamy, showed ways to end the act of beating women as seen in the culture of the era, and limited such an act to a gentle strike when there were no other options.

References

Ahmad ibn Hanbal, Abu Abdillah ash-Shaibani. *Musnadu Ahmad ibn Hanbal*. Six volumes. Cairo: Muassasatu Qurtuba, nd.

Aisha Abd ar-Rahman, bintu ash-Shati. *Rasulullahın Annesi ve Hanımları.* trans. İsmail Kara. Konya: Uysal Kitabevi, 1987.

Bukhari, Abu Abdillah Muhammad ibn Ismail. *al-Jamiu as-sahih.* Istanbul: al-Amirah, 1353/1975.

Demirci, Muhsin. *Kur'ân Tefsirinden Farklı Yorumlar.* Istanbul: M. Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017.

Abu Zahra, Muhammad. *Zahratu at-tafasir* s.l.: Daru al-Fiqri al-Arabi, 1396.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'ân Dili.* Ten Volumes. Istanbul: Azim Yayınları, nd.

Günay, Hacı Mehmet. "Nüşûz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 33/303-304. Istanbul: TDV Yayınları, 2007.

TDV Yayınları, 2007.Ibn Qasir, Abu al-Fida Ismail ibn Umar ibn Qasir al-Qurayshi ad-Dimashqi. *Tafsiru al-Qurani al-azim.* Ed. Sami ibn Muhammad Sallamah. Eight Volumes. s.l.: Daru at-Tayyibah li an-Nashri wa at-Tawzi', 1999.

Ibn Manzur, Muhammad ibn Muqarram. *Lisânü al-ʿArab.* 15 Volumes. Beirut: Daru as-Sadr, nd.

Ibn Sad, Muhammad ibn Sad ibn Muni' Abu Abdillah al-Basri. *at-Tabaqatu al-qubra,* ed. İhsan Abbas. Eight Volumes. Beirut: Daru as-Sadr, 1968.

Ibnu al-Jawzi, Abu al-Faraj Jamal ad-Din Abd ar-Rahman ibn Ali ibn Muhammad al-Jawzi al-Qurayshi al-Baghdadi. *Zadu al-masir fi ilmi at-tafsir.* Beirut: Daru Ibni Hazm, nd.

Köksal, M. Asım. *İslâm Tarihi.* Istanbul: Şamil Yayınları, 1987.

Qurtubi, Abu Abdillah Muhammad ibn Ahmad. *al-Jami' li ahqami al-Quran.* ed. Ahmad al-Birduni & İbrahim Etfiş. 20 Volumes. Cairo: Daru al-Qutubi al-Misriyyah, 1964.

Mawardi, Abu al-Hasan Ali ibn Muhammad ibn Muhammad al-Habib al-Basri. *an-Nuqat wa al-'uyun.* ed. as-Sayyid ibn Abdu al-Maqsut ibn Abd ar-Rahim. Six Volumes. Beirut: Daru al-Qutubi al-Ilmiyyah, nd.

Muslim, Abu al-Husein Muslim ibn al-Hajjaj. *al-Jâmiʿu ash-shaḥîḥ.* ed. Muhammad Fuad Abd al-Baqi. Cairo: s.n., 1374-75/1955-56.

Nasai, Abu Abd ar-Rahman. *Sunan.* Beirut: s.n., nd.

Nasafi, Abdallah ibn Ahmad. *Madariqu at-tanzil wa haqaiqu at-tawil.* Ed. Marwan Muhammad Shiar. Four Volumes. Beirut: Daru an-Nafais, 2005.

Rahman, Fazlur. *Ana Konularıyla Kur'ân.* Trans. Alparslan Açıkganç. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1987.

Razi, Muhammad ibn Husein Fahr ad-Din. *at-Tafsiru al-Fahri ar-Razi.* 32 Volumes. Beirut: Daru Ihyai at-Turasi al-Arabi, nd.

Tabari, Abu Jafar Muhammad ibn Jarir. *Jamiu al-Bayan fi tawili al Quran.* ed. Ahmad Muhammad Shaqir. 24 Volumes. Beirut: Muassasatu ar-Risalah, 2000.

Tahir ibn Ashur, Ash-Sheikh Muhammad. *at-Tahrir wa at-tanwir.* 30 Volumes. Tunisia: Daru as-Sahnun li an-Nashri wa at-Tawzi', 1997, 2/385.

Tirmidhi, Muhammad ibn Isa Abu Isa. *al-Jamiu as-sahih.* ed. Ahmad Muhammad Shaqir. Six Volumes. Beirut: Daru Ihyai at-Turasi al-Arabi, nd.

Topaloğlu, Bekir. *İslam'da Kadın.* Istanbul: Rağbet Yayınları, 2016.

Zamahshari, Jarallah Muhammad ibn Umar. *al-Qashshaf an haqaiqi at-tanzil wa 'uyuni al-aqawil.* Ed. Muhammad Abd as-Salam Şahin. Four Volumes. Beirut: Daru al-Qutubi al-Ilmiyyah, 2006.

الطريقة القرآنية في حل المشكلات الأسرية
(في سياق الآية رقم ٣٤ من سورة النساء)*

أ. د. علي أكبينار**

ملخص:

إن الأسرة، وهي مؤسسة قديمة قدم التاريخ البشري، توصف بأنها آية من آيات الله وفقًا للقرآن الكريم. والآية هي: العلامة والوثيقة التي تُظهرقدرة الخالق الأسمى وتدل عليه. وعليه فإن الأسرة: مؤسسة يجب أن تعامل على أنها آية تُحترم وتُقرأ بتعمق ويُحافظ عليها بعناية فائقة. إن الأسرة المسلمة تنشأ بقوله "بأمر الله وعلى سنة رسوله" مستندةً إلى الآية القرآنية ﴿وَأَنكِحُواْ ٱلۡأَيَٰمَىٰ مِنكُمۡ وَٱلصَّٰلِحِينَ مِنۡ عِبَادِكُمۡ وَإِمَآئِكُمۡۚ إِن يَكُونُواْ فُقَرَآءَ يُغۡنِهِمُ ٱللَّهُ مِن فَضۡلِهِۦۗ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٞ﴾[النور: ٣٢]. وإلى الحديث النبوي "النكاح سنتي فمن رغب عن سنتي فليس مني".في الواقع هذه الجملة التي تشكل أساس الأسرة هي من خصائص الأسرة الإسلامية. لذلك يجب تأسيس الأسرة وفقًا للمعايير الإسلامية بما يتماشى مع متطلبات هذه الجملة، ويجب حمايتها والحفاظ عليها وفقًا لهذه الجملة أيضًا. وباعتبار أن زواج المتعة، الذي يسمى الزواج المؤقت، محرم في الإسلام فإن الأسرة الإسلامية مؤسسة تهدف إلى البقاء مدى الحياة، بل يؤمل أن تستمر في الجنة. ويوضح القرآن الكريم أن أهل الجنة سيكونون فيها مع نسائهم وذرياتهم. إن النبي الذي هو الأسوة الحسنة لنا في الزواج وفي جميع أحولنا قد واجه بعض المشكلات بين الحين والآخر مع زوجاته إلا أن بيوته التي أسس لها لم تبوء بالفشل قطعا.

الكلمات المفتاحية: القرآن، الأسرة، المرأة، النشوز، العنف، المشكلة

* هذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Aile İçi Sorunların Çözümünde Kur'ânî Yöntem (Nisâ Suresi 34. Ayet Bağlamında)"، التي نشرت في العدد الحادي عشر من مجلة الإلهيات الأكاديمية. تاريخ إرسال المقال: ١٠/ ٠٢/ ٢٠٢٠ – تاريخ قبول المقال: ١٥/ ٠٦/ ٢٠٢٠. (علي أكبينار، الطريقة القرآنية في حل المشكلات الأسرية (في سياق الآية رقم ٣٤ من سورة النساء)، الإلهيات الأكاديمية، يوليو ٢٠٢٠، العدد: ١١، ص ١-١٨).

** جامعة نجم الدين أربكان، كلية الإلهيات أحمد كلش أوغلو، قسم التفسير: ORCID: 0000-0001-5188-3884
lakpinar1@gmail.com

Aile İçi Sorunların Çözümünde Kur'ânî Yöntem (Nisâ Suresi 34. Ayeti Bağlamında)

Ali AKPINAR

Öz

İnsanlık tarihi kadar kadîm bir müessese olan aile, Kur'ân'a göre Allah'ın ayetlerinden bir ayet olarak nitelendirilir.[1] Ayet, Yüce Yaratıcı'nın erişilmez kudretini gösteren, O'na götüren alamet ve belge demektir. Buna göre aile bir ayet gibi saygıyla ele alınması, üzerinde derinlikli düşünülerek okunması ve itinayla korunması gereken bir kurumdur.

Kur'ân'ın *"İçinizdeki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi olanları evlendirin. Eğer yoksul iseler, Allah onları lütfu ile zenginleştirir. Allah lütfu bol olandır, bilendir"*[2] ayeti, Peygamberimizin *"Nikâh benim sünnetimdir, kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir"*[3] gibi sözleri doğrultusunda İslam ailesi *"Allah'ın emri ve Peygamberin kavliyle"* kurulur. Aslında ailenin temelini oluşturan bu cümle İslam ailesinin patentidir. Dolayısıyla aile bu cümlenin gerekleri doğrultusunda İslamî ölçülere göre kurulmalı, bu cümle doğrultusunda korunmalı ve sürdürülmelidir. İslam'da geçici/süreli nikâh denilen mut'anın yasaklandığı düşünülürse İslam ailesi, ömür boyu sürmesi hedeflenen ve hatta cennette de devam edeceği ümit edilen bir kurumdur. Kur'ân ayetlerinde, cennetliklerin eşleri ve zürriyetleriyle birlikte cennette ağırlanacağı belirtilir.[4] Her konuda olduğu gibi yaptığı evlilikleriyle de bizlere en güzel örnekliği sunan Peygamberimizin kurduğu aile yuvalarında zaman zaman bir kısım problemler yaşanmış olsa da aile yuvasının yıkılması söz konusu olmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Aile, Kadın, Nüşûz, Şiddet, Problem

Methods of Solving Domestic Problems in Quran (With Reference to Surah An-Nisa, Verse 34)

Abstract

Family, a concept that is as ancient as the history of humanity, is regarded as a verse of Allah according to Quran.[5] The term "verse" means any signs and documents

[1] er-Rûm 30/21.

[2] en-Nûr 24/32.

[3] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buharî, *el-Câmiu's-sahih* (İstanbul: el-Amîre, 1353/1975), "Nikah", 1; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu'ṣ-ṣaḥīḥ*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkī (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "Nikah", 5; Ebû Abdirrahman en-Nesâi, *Sünen* (Beyrut: y.y., ts.), "Nikah", 4.

[4] Bk. er-Ra'd 13/23; Yâsîn 36/55-56; el-Ğâfir 40/8; et-Tûr 17-21.

[5] ar-Rum 30/21.

that reflect the Creator's unique power and that direct to the divine ideology. Accordingly, the concept of family should be examined with the same seriousness and respect shown to the concept of verse. In addition, it should be considered thoroughly and protected carefully.

The verse in Quran "*And marry the unmarried among you and the righteous among your male slaves and female slaves. If they should be poor, Allah will enrich them from His bounty. Allah is all-Encompassing and all-Knowing*"[6] and the Prophet's statement "*Marriage is my sunnah. Whoever abandons my sunnah is not a follower of mine*[7] guide the Muslims and Islamic families are established *with Allah's order and Prophet's words*. Constituting the basis of the concept of family in Islam, this statement is actually a patent on a proper Islamic family. Accordingly, families should be established based on Islamic principles, and protected and maintained in line with what this statement means. Considering the fact that the Islamic practice called muta (temporary) marriage has been forbidden, Islamic family is an institution which is to be maintained throughout a couples' lives and is even believed to continue in paradise. Verses in the Quran indicate that people living in paradise will be hosted in paradise with their partners and descendants.[8] The family of the Prophet, who is the best model for Muslims with his marriages and on any subject, was never fragmented, although he occasionally had certain problems in his marriages.

Keywords: Quran, Family, Women, Conflict, Violence, Problem

الطريقة القرآنية في حل المشكلات الأسرية

ورد في القرآن الكريم العديد من المقترحات والتدابير ذات المغزى المهم فيما يتعلق بحلول المشكلات الأسرية:

﴿ ٱلرِّجَالُ قَوَّٰمُونَ عَلَى ٱلنِّسَآءِ بِمَا فَضَّلَ ٱللَّهُ بَعۡضَهُمۡ عَلَىٰ بَعۡضٖ وَبِمَآ أَنفَقُواْ مِنۡ أَمۡوَٰلِهِمۡۚ فَٱلصَّٰلِحَٰتُ قَٰنِتَٰتٌ حَٰفِظَٰتٞ لِّلۡغَيۡبِ بِمَا حَفِظَ ٱللَّهُۚ وَٱلَّٰتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَٱهۡجُرُوهُنَّ فِي ٱلۡمَضَاجِعِ وَٱضۡرِبُوهُنَّۖ فَإِنۡ أَطَعۡنَكُمۡ فَلَا تَبۡغُواْ عَلَيۡهِنَّ سَبِيلًاۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيّٗا كَبِيرٗا ٣٤ وَإِنۡ خِفۡتُمۡ شِقَاقَ بَيۡنِهِمَا فَٱبۡعَثُواْ حَكَمٗا مِّنۡ أَهۡلِهِۦ وَحَكَمٗا مِّنۡ أَهۡلِهَآ إِن يُرِيدَآ إِصۡلَٰحٗا يُوَفِّقِ ٱللَّهُ بَيۡنَهُمَآۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرٗا ٣٥﴾[النساء].

﴿ وَإِنِ ٱمۡرَأَةٌ خَافَتۡ مِنۢ بَعۡلِهَا نُشُوزًا أَوۡ إِعۡرَاضٗا فَلَا جُنَاحَ عَلَيۡهِمَآ أَن يُصۡلِحَا بَيۡنَهُمَا صُلۡحٗاۚ وَٱلصُّلۡحُ خَيۡرٞۗ وَأُحۡضِرَتِ ٱلۡأَنفُسُ ٱلشُّحَّۚ وَإِن تُحۡسِنُواْ وَتَتَّقُواْ فَإِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعۡمَلُونَ خَبِيرٗا﴾[النساء: ١٢٨].

---

6 an-Nur 24/32.

7 Abu Abdillah Muhammad ibn Ismail al-Bukhari, *al-Jamiu as-sahih* (Istanbul: al-Amira, 1353/1975), "Nikah", 1; Abu al-Husein Muslim ibn al-Hajjaj, *al-Jâmiʿush-saḥîḥ*, ed. Muhammad Fuad Abd al-Baqi (Cairo: s.n., 1374-75/1955-56), "Nikah", 5; Abu Abd ar-Rahman an-Nasai, *Sunan* (Beirut: s.n., nd.), "Nikah", 4.

8 See ar-Ra'd 13/23; Yasin 36/55-56; al-Ghafir 40/8; at-Tur 17-21.

في سياق هذه الآيات، سنحاول أولاً العثور على إجابات للأسئلة اللآتية:

ما المقصود بقوله *«قوامون»* في الآية الكريمة؟

ما المقصود بقوامة الرجال المذكورة في الآية رقم ٢٢٨ في سورة البقرة والآية رقم ٣٤ في سورة النساء؟

ما الغرض من استخدام مصطلحات صالحات، وقانتات، وحافظات؟

ما المقصود بكلمة *«النشوز»* في الإشارة للذكر والأنثى؟

هل المقصود بقوله *«فَعِظُوهُنَّ»* الأمر، أم التحذير أم التوبيخ؟

ما المقصود بقوله *«وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ»* ؟

ما المقصود بقوله *«وَاضْرِبُوهُنَّ»* في الآية الكريمة؟

ما درجة صحة الواقعة التي يذكر نزول الآية فيها؟

هل يستند العنف الشائع ضد المرأة في العالم وخصوصاً في المجتمعات المسلمة في وقتنا الحاضر، على حكم هذه الآية، أم إن هذه الأمثلة هي نتيجة للتقاليد الثقافية؟ ما مدى فهم الرجال الذي يعنفون زوجاتهم لهذه الآية؟

ماذا تعني الجمل ذات الصلة في خطبة الوداع، وقصة أيوب، والممارسات والتحذيرات النبوية؟

ما مدى دقة التعليقات الدفاعية والدورية؟ هل الحل هو عدم ذكر هذه الآيات للمناقشة وقول «ليت الله لم ينزل مثل هذه الآيات»؟

١. درجة قوامة الرجال

ورد في القرآن الكريم العديد من الآيات التي توضح مسؤوليات كلا الزوجين تجاه بعضهما بعضًا لتحقيق استمرارية الحياة الأسرية واستقرارها، ومنها قوله تعالى: ﴿وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾[البقرة: ٢٢٨].

يعدّ الرجال قوامين على النساء من حيث الفطرة وإحقاق الحق والالتزام بالمسؤوليات، وتظهر هذه القوامة في مسائل مثل الميراث، والجهاد، والقدرة على الإدارة، والإنفاق، والتفكير، والتفهم والقوة البدنية، والخصائص البدنية، والأعمال المفيدة وما إلى ذلك[(٩)]. بالإضافة إلى ذلك، فقد رخص للرجال الزواج بأكثر من امرأة والتطليق على عكس النساء، وقد حدد الله قوامة الرجال على النساء بقوله ﴿وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ﴾، وبذلك تم التأكيد على نفي فكرة التفوق المطلق.[(١٠)] فدرجة القوامة المذكورة في الآية، تتعلق بالحقوق والمسؤوليات، وبذلك تأمر الآية الرجال بمعاملة النساء بالحسنى أثناء استخدامهم لحقوقهم على النساء. بموجب هذه القوامة، وتفرض درجة القوامة هذه على الرجال معاملة النساء بالمعروف والإنفاق عليهن

(٩) البقرة، ٢/ ٢٢٨.

(١٠) الشيخ محمد طاهر بن عاشور، *التحرير والتنوير* (تونس: دار سحنون للنشر والتوزيع، ١٩٩٧)، ٢/ ٣٨٥.

والتسامح معهن أيضًا [11]، ﴿وَعَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ فَإِن كَرِهْتُمُوهُنَّ فَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا﴾ [النساء: ١٩]. إن تقاسم الأعمال في الأسرة، لا يجعل الطرفين متساويين، فعلى سبيل المثال، إذا كانت المرأة تغسل الملابس وتحضر الطعام، فليس على الرجل أن يفعل الشيء نفسه.، بل يجب على كل طرف القيام بدوره[12].

قال ابن عباس: *إني لأتزين لامرأتي، كما تتزين لي، وما أحب أن أستنظف كل حقي الذي لي عليها، فتستوجب حقها الذي لها عليّ؛ لأن الله تعالى قال: ولهنّ مثل الذي عليهنّ بالمعروف*[13].

ذكر الله حقوق النساء في الآية الكريمة بتشبيهها بحقوق الرجال، وذلك لأن حقوق الرجل معروفة منذ الأزل، أما حقوق النساء، فكان المجتمع يتجاهلها بل وينتهكها أيضًا، ولذلك أكد الإسلام على حقوق المرأة وأمر بإعطائها هذه الحقوق،[14] وقال عمر بن الخطاب رضى الله عنه: «كنا معشر قريش قومًا نغلب النساء، *فلما قدِمنا المدينةَ وجدنا قومًا تغلبهم نساؤهم، فطفق نساؤنا يتعلمن من نسائهم*»[15].

وفي الفترات اللاحقة، شرح بعض العلماء أن قوامة الرجال ليست في الفضيلة والإنسانية، بل في الأعمال، ووفقاً لهم، تصبح المرأة مساوية للرجل عندما تمتلك نفس الإمكانيات المادية وتنفق على البيت مثل الرجل[16]. ومع ذلك، ليس من الصحيح تفسير الآيات وفقًا لهذا الوضع المتغير، وذلك لأن القرآن الكريم، نزل في زمن كانت فيه الكثير من النساء الثريات مثل السيدة خديجة، كما هو الأمر في يومنا هذا، حيث سيؤدي التفسير المتغير للآيات وفقًا للثراء المادي والنفقات إلى تفسيرات مختلفة في مواقع مختلفة، بيد أن القرآن الكريم وضع مبادئ أساسية في هذه المسألة بما يتوافق مع أسلوبه العام، لهذا السبب، قال علماؤنا إن اختلاف درجة القوامة المذكورة ذات صلة بالجنس، وإذا كانت بعض النساء أقوى من بعض الرجال من حيث القوة البدنية والمسائل المماثلة، فهذا لن يغير تلك القاعدة[17].

(١١) أبو جعفر محمد بن جرير الطبري، *جامع البيان في تأويل القرآن*، تحقيق. أحمد محمد شاكر (بيروت: مؤسسة الرسالة، ٢٠٠٠)، ٤/ ٤٩٩؛ أبو عبد الله محمد بن أحمد القرطبي، *الجامع لأحكام القرآن*، تحقيق. أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش (القاهرة: دار الكتب المصرية، ١٩٦٤)، ٣/ ١١٢.

(١٢) عبد الله بن أحمد النسفي، *مدارك التنزيل وحقائق التأويل*، تحقيق. مروان محمد الشعار (بيروت: دار النفائس، ٢٠٠٥)، ١/ ١٢١.

(١٣) الطبري، *جامع البيان*، ٤/ ٤٩٩.

(١٤) ابن عاشور، *التحرير والتنوير*، ٢/ ٣٨٥.

(١٥) ابن عاشور، *التحرير والتنوير*، ٢/ ٣٨٥.

(١٦) فضل الرحمن، *القرآن ومسائله الرئيسية*، ترجمة. ألب أرسلان أتشيك غينتش (أنقرة: دار نشر أنقرة أوكولو، ١٩٨٧)، ١٢٠؛ محسين دميرجي، *شروحات مختلفة من تفسير القرآن* (إسطنبول: دار نشر وقف كلية الإلهيات جامعة مرمرة، ٢٠١٧)،١/ ١٦٢-١٦٣؛ ٢٨٢-٢٨٥.

(١٧) محمد أبو زهرة، *زهرة التفسير* (دار نشر: دار الفكر العربي، ١٣٩٦)، ٣/ ١٦٦٢.

﴿وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۚ لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا ۖ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ ۚ وَاسْأَلُوا اللَّهَ مِن فَضْلِهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا﴾[النساء: ٣٢]. وفقاً للطبري، نزلت الآية بسبب تمني النساء مشاركة الرجال في الميراث والتساوي في جميع المسائل(١٨)، ويجب ألا ننسى أن بعض الامتيازات الممنوحة للرجل ليست دون مقابل أو كلفة، بل جلبت له التزامات ومسؤوليات عديدة.

بعد هذه المقدمة يمكننا أن ننتقل إلى الآية التي هي موضوعنا:

﴿ الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ وَبِمَا أَنفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ ۚ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ ۚ وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ ۖ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيًّا كَبِيرًا﴾[النساء: ٣٤].

قوامة الرجل على المرأة، تعنى كونه ملتزماً بمسؤوليتها، والعناية بها، وحمايتها، والاهتمام بها(١٩)، وليست قوامة مطلقة، بل قوامة نسبية، ووفقاً لذلك، تسقط هذه القوامة عن الرجل إذا لم يلتزم بمسؤولياته، وكما قال إلمالي(٢٠)، يفقد الرجل مكانته عندما لا يلتزم بمسؤوليات القوامة صفتًا.

ومن ناحية أخرى، كل فرد من أفراد الأسرة مسؤول عن أعماله ومهامه، *كلكم راع، وكلكم مسؤول عن رعيته: الإمام راع ومسؤول عن رعيته، والرجل راع في أهله ومسؤول عن رعيته*، وقد ذكر الحديث رب الأسرة وربة الأسرة والخادم كل على حدة(٢١)، والثقافة الإسلامية هي ثقافة تعطي الأولوية للمسؤولية في العلاقات الاجتماعية، حيث يأتي الوفاء بالمسؤوليات قبل المطالبة بالحقوق، وبذلك يجب الوفاء بالمسؤوليات أولاً، ثم المطالبة بالحقوق، ووفقاً لذلك، يجب على الزوج والزوجة والأطفال معرفة مسؤولياتهم والالتزام بها، وبعد ذلك تأتي الحقوق،. حيث إن وفاء كل فرد من أفراد الأسرة بعمله ومسؤولياته، سيؤدي إلى إعطاء كل ذي حق حقه.

جلبت قوامة الرجل وجعله راعيا للأسرة له مسؤوليات كبيرة، وهذه هي القوامة الإدارية، فإذا عددنا الأسرة مؤسسة، فيجب أن يكون هناك مدير لهذه الأسرة كأي مؤسسة، وإذا كانت المرأة مديرة هذه المؤسسة، فكان سيقال لماذا المرأة وليس الرجل، وإذا كان الرجل هو المدير، كان سيقال لماذا الرجل وليس المرأة.

وقد حددت الآية الكريمة قوامة الرجل لسببين: السبب الأول هو القوة والخصائص البدنية التي منحها الله للرجل، وبعض المزايا التي يمتلكها الرجل في بعض الأحكام الشريعة، مثل النبوة، والإمامة، ورئاسة

(١٨) الطبري، *جامع البيان*، ٨/ ٢٦٠.

(١٩) محمد بن مكرم بن منظور، «قوم»، *لسان العرب* (بيروت: دار الصدر)، ١٢/ ٤٩٦.

(٢٠) محمد حمدي إلمالي يازير، دين الحق، لغة القرآن، إسطنبول : دار عظيم للنشر)، ٢/ ٥٥٦.

(٢١) البخاري، «الصلاة»، ٥٠٠.

البلاد، والجهاد، وعصمة الطلاق، والميراث، والأذان، والخطبة[٢٢]، والسبب الثاني هو النفقات التي يعطيها الرجل من ماله مثل المهر والنفقة[٢٣].

إن طاعة الزوجة لزوجها في الأمور المعروفة من طاعتها المطلقة لله عز وجل، وتحافظ المرأة على هذه الطاعة، بحفظها لشرفها ومال زوجها، ونفس الأمر سار على الزوج بالنسبة فيما يتعلق بالطاعة بحفظ الشرف والمال، وعدم الالتزام بذلك، سيؤدي إلى حدوث نشوز بين المرأة والرجل.

ويأتي النشوز في المعجم بمعنى الارتفاع والمعاندة وعدم التوافق، وقد استخدمت هذه الكلمة للتعبير عن عدم توافق الزوج والزوجة وعدم التزامهما بمسؤولياتهما، وقد وصف المشرعون ترك المرأة للمنزل دون إذن الزوج أو دون سبب مقنع ورفضها الجماع مع الرجل دون عذر، على أنه نشوز المرأة[٢٤]، ووفقاً لذلك، يفهم أن نشوز المرأة هو عدم رغبتها في زوجها، وعدم طاعتها له، ورده، وعدم التزامها بمسؤولياتها تجاهه.

وقد شرح نشوز الرجل تجاه المرأة، الوارد ذكره في الآية رقم ١٢٨ في سورة النساء، على أنه ضرب الزوج للزوجة، ومعاملتها بالسوء، وسبّها، وعدم دفع نفقاتها، وإهمالها، وعدم الوفاء بمسؤولياته تجاهها[٢٥]، يذكر نشوز الرجل الوارد في الآية السابق ذكرها، مع إعراض الرجل عن زوجته. ومن ضمن نشوز الرجل: معاملة الرجل للمرأة بالسوء، وعدم دفع نفقاتها، وإهمالها، ورفض جماعها، وعدم مجيئه إلى المنزل ليلاً، وعدم إظهار الاهتمام والحب تجاهها، واستخدام سلطته الأسرية لتعنيف زوجته، وقد أوصت الآية الكريمة الزوجين بمحاولة إصلاح ما بينهما بالحسنى والتراضي، أو الطلاق وفقاً لشرع الله[٢٦].

عند تقييم الآيتين مع بعضهما بعضًا، يفهم أن النشوز قد يصدر من المرأة، أو من الرجل على حد سواء، ولكن أوصى القرآن الكريم بالتعامل مع أصحاب النشوز بطرق مختلفة وفقاً للوضع الجسدي، وقد عرض القرآن في هذا الصدد، أساليب مجدية للطرفين، ولذلك، من المعقول أن يقترح القرآن أساليب مختلفة للرجال والنساء.

وقبل كل شيء، فقد أوصى القرآن الكريم الزوج بأن يكون صابرًا محتسبًا تجاه زوجته حين يرى منها ما

(٢٢) جار الله بن عمر الزمخشري، *الكشاف عن حقائق التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل*، تحقيق. محمد عبد السلام شاهين (بيروت: دار الكتب العلمية، ٢٠٠٦)، ١/ ٤٩٥؛ محمد فخر الدين الرازي، *تفسير فخر الدين الرازي* (بيروت : دار إحياء التراث العربي)، ١/ ١٤٤١؛ إلمالي، *دين الحق لغة القرآن*، ٢/ ٢٥٦.

(٢٣) الطبري، جامع البيان، ٨/ ٢٩٠؛ الزمخشري، *الكشاف*، ١/ ٢٣٤؛ الرازي، *التفسير*، ١/ ١٤٤١؛ القرطبي، *الجامع*، ٥/ ١٦٨؛ أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي الدمشقي، *تفسير القرآن العظيم*، تحقيق. سامي بن محمد سلامة (دار طيبة للنشر والتوزيع، ١٩٩٩)، ٢/ ٢٩٢.

(٢٤) راجع. هاجي محمد غوناي، «النشوز»، *الموسوعة الإسلامية لوقف الديانة التركي* (إسطنبول: منشورات وقف الديانة التركي، ٢٠٠٧)، ٣٣/ ٣٠٣-٣٠٤.

(٢٥) ابن منذر، «قوم»، ١٢/ ٤٩٦؛ الطبري، *جامع البيان*، ٩/ ٢٦٧؛ الزمخشري، *الكشاف*، ١/ ٥٥٩؛ الرازي، *التفسير*، ٥/ ٢١٤؛ القرطبي، *الجامع*، ٥/ ٤٠٣.

(٢٦) راجع. غوناي، «نشوز»، ٣٣/ ٣٠٤.

يزعجه[٢٧]، وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم *«أكمل المؤمنين إيماناً أحسنهم خلقاً، وخياركم خياركم لنسائهم»*[٢٨]. فقد كانت تشتكي العديد من النساء من أزواجهن لعائلة الرسول، وقد حذر الرسول ممن يضربون النساء قائلاً *«ليس من خياركم من يضرب زوجته»*[٢٩]. وعندما يصبح استمرار الزواج مستحيلاً، يجب الطلاق وفقاً لشرع الله، وقد ورد في القرآن الكريم في الآية رقم ٣٤ من سورة النساء والآيات رقم ١ و ٢ و ٦ و ٧ من سورة الطلاق، توصيات لحل النزاع بين الزوج والزوج وتحقيق استمرارية الزواج، وهي بمثابة تدابير ومقترحات لإصلاح الزواج المتهالك.

أوصى الله في الآية الكريمة بالوعظ والنصح أولاً عند نشوز المرأة، وليس المقصود بالوعظ، الأمر أو التوبيخ أو التحقير، فالقرآن أجمل كتاب وعظ[٣٠]، ويعظ الله عز وجل عباده على أجمل نحو[٣١]، كما يعظهم رسول الله أيضاً[٣٢]، وبناءً على ذلك، يشرح الوعظ الأمر بجميع أبعاده بالشكل الذي سيفهمه المخاطب، وقال الخليل بن أحمد في تعريف الوعظ؛ *هو التذكير بالخير فيما يرق له القلب*[٣٣]، وإذا كان الوعظ على النحو الواجب، سيعود بالنفع والفائدة على العديد من النساء التي نشزت، ولن تبقى حاجة لأي أمر آخر.

وإذا لم ينجح الأمر في هذه المرحلة، فقد أوصى الله عز وجل بهجرهن في المضاجع، وخصامهن[٣٤]، ويجب أن يتم ذلك كما ذكر القرآن، هجر *جميل*[٣٥]، أي بالحسنى وبالبعد عن العنف، وجزء كبير من النساء الناشزات، سيعدن إلى صوابهن في هذه المرحلة ويتم حل المشكلة بطريقة طيبة، وهنا يجب ذكر بعض المشاكل التي وقعت بين الرسول صلى الله عليه وسلم وبين زوجاته ولكن تم حل هذه المشاكل في هذه المرحلة، وقد ذكر علماء الشرع أن مدة الخصام يجب ألا تزيد عن شهر.

وإذا لم يفلح هذا الأمر أيضاً، فقد أوصي القرآن بالضرب الخفيف. ولكن هذا الأمر ليس إجباريا، بل إنه اختياري، وقد ذكر العلماء أنه من المستحب التخلي عن هذه المرحلة، فإذا كان الضرب غير مجديا، فمن الأفضل عدم اللجوء إليه من البداية، وإن انتقل الخلاف للمحكمة، فلا يمكن للزوج ضرب الزوجة[٣٦]، يجب أن يكون

(٢٧) راجع. النساء ٤/ ١٩.

(٢٨) محمد بن عيسى أبو عيسى الترمذي، *الجامع الصحيح*، تحقيق. أحمد محمد شاكر، (بيروت: دار إحياء التراث العربي)، «الرضاء» ١١.

(٢٩) سليمان بن الأشعس السجستاني، *سنن أبو داود* (بيروت: دار الكتاب العربي)، «النكاح»، ٤٢.

(٣٠) راجع. آل عمران ٣/ ١٣٨، المائدة ٥/ ٤٦، يونس ١٠/ ٥٧، هود ١١/ ١٢٠، النور ٢٤/ ٣٤.

(٣١) راجع. البقرة ٢/ ٢٣١، النساء ٤/ ٥٨، النحل ١٦/ ٩٠، النور ٢٤/ ١٧.

(٣٢) راجع. سبأ ٣٤/ ٤٦، النساء ٤/ ٦٣.

(٣٣) أبو زهراء، *زهراء التفسير*، ٣/ ١٦٦٧.

(٣٤) الطبري، *جامع البيان*، ٨/ ٢٩٠؛ أبو الحسن علي بن محمد محمد الحبيب البصري الماوردي، *النكت والعيون*، تحقيق. السيد بن عبد المقصود. عبد الرحيم (بيروت: دار الكتب العلمية)، ١/ ٤٨٠.

(٣٥) راجع. المزمل ٧٣/ ١٠.

(٣٦) بكير طوبال أوغلو، *المرأة في الإسلام* (إسطنبول: دار رغبت للنشر، ٢٠١٦)، ٧٩.

الضرب خفيفا للغاية، ولا يسبب أي ألم للمرأة، ولا يترك أي آثار عليها، بل يكون الضرب هنا رمزيا فقط[٣٧]، وذكر ابن عباس أن الضرب ممكن أن يكون بالسواك وهو ما يؤكد أن الضرب أمر رمزي فقط[٣٨]، ونزلت هذه الآية في مجتمع انتشرت فيه ظاهرة ضرب النساء، ولذلك كان الغرض منها تقليص هذا الأمر للحد الأدنى[٣٩]، وقد أكد علماء الشرع: أن الزوج يعاقب مالياً وجزائياً في حالة تجاوز مسألة الضرب غرض إصلاح العلاقات الأسرية وحماية وحدة الأسرة، وتسببها في إلحاق أضرار بالزوجة[٤٠]، كما يمكن لمتخذي القرارات، مراعاة إمكانية تجاوز مسألة الضرب لحدودها، واتخاذ قرارات لمعاقبة الرجال الذين يضربون نساءهم[٤١].

وقد قص علينا القرآن الكريم قصة قسم النبي أيوب لضرب زوجته ليا، وشرح لنا كيف تراجع عن هذا القسم، ﴿وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا فَاضْرِب بِّهِۦ وَلَا تَحْنَثْ ۗ إِنَّا وَجَدْنَٰهُ صَابِرًا ۚ نِّعْمَ ٱلْعَبْدُ ۖ إِنَّهُۥٓ أَوَّابٌ﴾[ص: ٤٤].

وفقاً لإحدى الروايات، فإن النبي أيوب نذر أثناء مرضه أن يجلد زوجته مئة جلدة إذا شفاه الله لفعلها أمراً خاطئًا، فأفتاه الله عز وجل بما يجعله ينفذ نذره ولا يسبب أذى لزوجته[٤٢]، ويفهم من ذلك أنه حدثت مشكلات بين النبي أيوب رمز الصبر وزوجته، وقد نذر أيوب بأنه سيجلد زوجته، ولكن الله أفتاه بحل هذه المشكلة.

وقد عدّ علماء الشرع هذه الآية، دليلًا مؤكدًا على أن ضرب الزوج للزوجة ليس أمرًا مفتوحًا، وقال العالم التابعي مجاهد: إن هذه الآية *ليست خاصة بحالة النبي أيوب فقط، بل ملزمة للجميع*. وفي جوابه على سؤال عرض عليه في مسألة العمل بهذه الآية، قال عطا، أحد علماء نفس العصر: *يجب الالتزام والعمل بكل ما نزل به القرآن*[٤٣]. وبناءً على ذلك، ورد عن السيدة عائشة *«ما ضرب رسول الله شيئاً قطُّ بيده، ولا امرأة، ولا طفلاً، ولا خادمًا»*[٤٤]. والكلمات العالمية الآتية التي قدمها النبي للإنسانية في خطبة الوداع تلخص رسالة الآية:

«أيها الناس إن لنسائكم عليكم حقاً ولكم عليهن حق. لكم أن لا يواطئن فرشهم غيركم، ولا يدخلن أحداً تكرهونه بيوتكم إلا بإذنكم ولا يأتين بفاحشة، فإن فعلن فإن الله قد أذن لكم أن تعضلوهن وتهجروهن في المضاجع وتضربوهن ضرباً غير مبرح، فإن انتهين وأطعنكم فعليكم رزقهن وكسوتهن بالمعروف،

(٣٧) الطبري، *جامع البيان*، ٨/ ٢٩٠؛ القرطبي، *الجامع*، ٥/ ١٦٨.

(٣٨) أبو زهراء، *زهراء التفسير*، ٣/ ١٦٦٧.

(٣٩) دميرجي، *شروحات مختلفة من تفسير القرآن*، ١/ ٢٨٨-٢٨٩.

(٤٠) غوناي، «النشوز»، ٣٣/ ٣٠٤؛ أبو زهراء، *زهراء التفسير*، ٣/ ١٦٦٧.

(٤١) ابن عاشور، *التحرير والتنوير*، ٥/ ٣٧.

(٤٢) راجع. الطبري، *جامع البيان*، ٢١/ ٢١١؛ أبو الفرج جمال الدين عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي القرشي البغدادي، *زاد المسير في علم التفسير* (بيروت: دار بن حزم)، ١٢١٦.

(٤٣) راجع. القرطبي، *الجامع*، ١٥/ ٢١٢.

(٤٤) محمد بن سعد بن منيع عبد الله البصري، *الطبقات الكبرى*، تحقيق. إحسان عباس (بيروت: دار الصدر، ١٩٦٨)، ٨/ ٢٠٤.

واستوصوا بالنساء خيراً، فإنهن عندكم عوان لا يملكن لأنفسهن شيئاً»[45].

وهناك من فسر قوله «فاضربوهن» على أنه بمعنى أبعدوهن من المنزل، ولكن جذر المصدر «ضرب» استخدم في العديد من الآيات، حيث ورد مصدر ضرب في العديد من الآيات، دون حرف جر أو بحر الجر «ل» للإشارة إلى ضرب المثل ومنها ﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ ٱللَّهُ مَثَلًا﴾[46]، ﴿فَقُلْنَا ٱضْرِب بِّعَصَاكَ ٱلْحَجَرَ﴾[47]، ﴿وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ﴾[النور: ٣١]، ﴿وَلَا يَضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ﴾[النور: ٣١]، ﴿فَرَاغَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًۢا بِٱلْيَمِينِ﴾[الصافات: ٩٣]، ﴿وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا فَٱضْرِب بِّهِۦ﴾[ص: ٤٤]، ﴿فَقُلْنَا ٱضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا﴾[البقرة: ٧٣]، ﴿فَضُرِبَ بَيْنَهُم بِسُورٍ﴾[الحديد: ١٣]، ﴿فَٱضْرِبُواْ فَوْقَ ٱلْأَعْنَاقِ وَٱضْرِبُواْ مِنْهُمْ كُلَّ بَنَانٍ﴾[48]. وقد ورد معنى الضرب في هذه الآيات بمعانٍ مختلفة. وتدعم الرواية الواردة في مصادرنا المتعلقة بأسباب نزول الآية، هذا المعنى[49]. وورد الضرب أيضاً بمعنى الترحال مع حرف الجر «في»[50]، وهذا المعنى يدل على المشي والترحال لمسافات بعيدة. وقد وردت الآية موضوع حديثنا دون حرف جر، ومن غير الصحيح تحميلها معنى الإبعاد عن المنزل، ولكن ليس من الصائب أيضاً تحميل هذه الكلمة معنى الضرب العنيف، لأن معنى الضرب يقصد به الاستمرارية في الضرب، ويظهر المعنى المطلوب من قوله *اضربوهن*، عند النظر في هذه المسألة في إطار تكامل النص القرآني، ووفقاً لذلك، فالمقصود بقوله «فَاضْرِبْ بِهِ وَلا تَحْنَثْ» بالنسبة للنبي أيوب ، وقوله «اضرب بعصاك الحجر» للنبي موسى، هو الضرب مرة واحدة دون استمرارية، وبناءً على ذلك، يمكننا فهم المقصود بقوله: *قوامون، واضربوهن،* الواردتين في الآية الكريمة موضوع حديثنا:

التفسير	قوامون	وَاضْرِبُوهُنَّ
إسماعيل حقي إزميرلي (ت: ١٩٢٧)	رؤساء الأسرة	اضربوهن بلطف
إيهالي (ت: ١٩٤٢)	مسيطرون	اضربوهن
عمر رضا دوغرول (ت: ١٩٥١)	مدبرون (مسيطرون – حماة)	اضربوهن بلطف

(٤٥) الترمذي، «الرضا»، ١١.

(٤٦) راجع. إبراهيم ١٤/ ٢٤؛ النحل ١٦/ ٧٥، ٧٦، ١١٢.

(٤٧) راجع. البقرة ٢/ ٦٠؛ الأعراف، ٧/ ١٦٠؛ طه ٢٠/ ٧٠؛ الشعراء ٢٦/ ٦٣.

(٤٨) راجع. الأنفال ٨/ ١٢، ٥٠؛ محمد ٤٧/ ٤، ٢٧.

(٤٩) ضرب رجل زوجته، فذهبت الزوجة إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم واشتكت زوجها، فطلب منها رسول الله أن تقتص منه، فنزلت الآية الكريمة «الرِّجالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّساءِ» فقال لها رسول الله « أَرَدْنَا أَمْرًا وَأَرَادَ اللهُ أَمْرًا، وَالَّذِي أَرَادَ اللهُ خَيْرٌ». راجع. الطبري، *جامع البيان*، ٨/ ٢٩٠.

(٥٠) راجع. البقرة ٢/ ٢٧٣؛ آل عمران ٣/ ١٥٦؛ النساء ٤/ ٩٤، ١٠١؛ المائدة ٥/ ١٠٦؛ المزمل ٧٣/ ٢٠.

عبد الله عاطف توزونار (ت: ١٩٥٤)	متحكمون	اضربوهن
حسن بصري جانتاي (ت:١٩٥٦)	مسيطرون/ رؤساء الأسرة	اضربوهن بلطف
عمر نصوحي بيلمان (ت:١٩٧١)	مفضلون درجة (قوامون)	اضربوهن
أحمد داود دوغلو (ت:١٩٨٢)	مسيطرون	اضربوهن
عبد الباقي غول بينار (ت:١٩٨٢)	أفضل	اضربوهن
محمد أسد (ت:١٩٩٢)	يحمون ويراقبون	اضربوهن
طلعت كوتش يغيت (ت:٢٠١١)	مسيطرون	اضربوهن
محمد ذكي دومان (ت:٢٠١٣)	متحكمون	اضربوهن
صالح أكدامير (ت:٢٠١٤)	مسيطرون عليهن	اضربوهن بلطف
صدقي غولي (ت:٢٠١٥)	مسيطرون	اضربوهن
يشار نوري أوزتورك (ت:٢٠١٦)	يراقبون ويحمون	أخرجوهن من المنزل/ أرسلوهن إلى مكان آخر/ اضربوهن!
أنور بيطان (ت:٢٠١٦)	مسيطرون/ رؤساء الأسرة	اضربوهن بلطف
دار خيرات للنشر	مسيطرون/ رؤساء عليهن	اضربوهن
يشار كوتلو آي- حسين أطاي	مسيطرون	اضربوهن
وقف الديانة التركي	مسيطرون وحماة.	اضربوهن
سليمان أتيش	متحكمون	اضربوهن

مصطفى هزمتلي	يحمون ويراقبون	أخرجوهن من منازلكم
محمد نوري يلماز	متحكمون	اضربوهن بلطف
بيراقتار بيراقلي	يحمون ويراقبون	أضربوهن / اطردوهن
محمد جاكير	أمانهم	علموهن
مصطفى إسلام أوغلو	يحمون ويحرسون	اضربوهن
محمد سعيد شيمشيك	متحكمون	اضربوهن
حمدي دوندوران	متحكمون	اضربوهن
حسن أليك	يستحقون احترام زوجاتهن	أدبوهن
مصطفى أوزتورك	مسيطرون عليهن	اضربوهن
يوسف ايشيجيك	مسيطرون/ مسؤولون/ حماة لهم	اضربوهن
عمر دوملو	داعمون لهن	لا تتسرعوا في ضرب نسائكم اللاتي تخافون نشوزهن على الفور لأن ذلك يؤدي إلى الخلافات التي تهدم الأسرة..
يشار كاندامير- خالد زوالسيز - أوميت شيمشيك	يحموهن ويرعوهن.	اضربوهن بلطف
شنر-صوفو أغلو-يلدريم	يحموهن ويسيطرون عليهن	يمكنكم ضربهن بلطف
عمر سفينتش غول	يحمونهن ويراعوهن	اهجروهن إذا استمروا في أفعالهن دون تراجع

وكما هو واضح، فإن تفسير معنى *«قوّام»* يعني في الغالب: الحامي والمسيطر ورئيس الأسرة وما إلى ذلك، أما قوله: *«واضربوهن»* ففسر في أغلب التفسيرات على أنه بمعنى: اضربوهن بلطف، بحيث لا تسببون لهن أي أذى (دومان، أق دمير، يلماز)، وفي بعض التفسيرات (يشار نوري أوزتورك، هزمتلي، سفينتش غول)، تم تفسيرها بمعنى: *أخرجوهن من منازلكم*، وفي تفسيرات أخرى (جاكير، أليك)، فسرت بمعنى: عاقبوهن.

وباختصار، تبرز النقاط اللآتية في الآيات المذكورة:

تحدد الآية التزامات الزوج والزوجة ومسؤولياتها وسلوكياتها ومهامهما تجاه بعضهما بعضًا.

وتتشكل الأسرة التي يريدها القرآن أن تكون نموذجاً، من زوجين صالحين وملتزمين بحدود الله، والتوافق/ الانسجام/ السلام بين الزوجين هو أهم مقومات هذه الأسرة، والغرض من هذه الصفات، هو توجيه المرأة نحو الخصال الجيدة.

وإذا كانت المرأة مصدر المشكلات الأسرية، يتم اقتراح حل على عدة مراحل.

ووفقاً لهذه الحل، يجب النصح والوعظ والعقاب النفسي والخصام في المرحلة الأولى، وإذا لم يجدي ذلك نفعاً، يأتي في المرحلة التالية التأديب والعقاب، فيتم تطبيق هذه الحلول بالتسلسل، ليس لكل النساء في كل أسرة، بل للنساء الناشزات فقط.

وبعد ذلك يعرض الحكماء من أهل الزوج والزوجة الصلح لحل النزاعات والخلافات، وفي هذه المرحلة، يشارك الزوجان أسرارهما مع الحكام المحددين، ويصدر الحكام قراراتهم وفقاً لمعايير العدل.

وحتى عندما ينتقل الأمر إلى الحكام، يكون الهدف الأساسي للحكام هو الصلح بين الزوجين ولم شمل الأسرة مرة أخرى.

والغرض الأساسي من كل ذلك، هو منع تشتت الأسرة ومساعدتها على الاستمرارية بكل سلام وتفاهم.

ويأتي الطلاق كحل أخير يلجأ إليه الأزواج، وقد وردت العديد من الآيات في القرآن الكريم، تحدد حدود الطلاق وسياقه، علاوة على وجود سورة كاملة مخصصة لمسألة الطلاق (سورة الطلاق)، وعلى هذا النحو، فقد تم إخراج الطلاق من دائرة التعسف والهوائية، وإلزامه بقواعد معينة، وبناءً على ذلك، فالطلاق ليس مجرد كلمة تخرج من بين شفتي الرجل كما يعتقد بعضهم، ولكنها بمثابة عبء يُحمّل الرجل مسؤوليات كبيرة، ووسيلة أخيرة يتم اللجوء إليها بعد نفاد كل الوسائل الأخرى.

وفي كل مرحلة من هذه المراحل، يجب على كلا الطرفين ألا ينسيا أن الله عز وجل يراقبهما، وأنهما مسؤولان أمام الله عن أعمالهما، وانتهاء الآيات موضوعنا بصفات: *عزيز، وحكيم، وعليم، وعلي*، ذو مغزى كبير، حيث تذكر الجميع بضرورة الالتزام بمسؤولياتهم، وعدم تجاوز حدودهم في أي موضوع، بخلاف ذلك، فسيعاقبهم الله عز وجل صاحب القوة والقدرة المطلقة.

٢. المشكلات التي حدثت بين الرسول وزوجاته

كانت زوجات النبي صلى الله عليه وسلم، يعبرن عن أفكارهن دون تردد بجوار النبي، وكن يجادلنه من وقت لآخر، وأثناء مبايعة الصحابة للرسول تحت شجرة الرضوان، في عام إبرام صلح الحديبية، قال رسول الله «(لا يدخل النارَ إن شاء الله من أصحاب الشجرة أحد، الذين بايعوا تحتها». فردت السيدة حفصة زوجة

الرسول قائلة: *«بلى يا رسول الله»* فنهرها الرسول، فقالت حفصة: ﴿وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا﴾[مريم: ٧١]، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: قد قال الله عز وجل: ﴿ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوا وَّنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا﴾[مريم: ٧٢]. توضح هذه الواقعة(٥١) مدى معرفة السيدة حفصة بالقرآن، وقدرتها على مشاركة أفكارها مع النبي صلى الله عليه وسلم والتناقش معه دون تردد.

وردت في القرآن الكريم، بعض المشكلات التي حدثت بين النبي صلى الله عليه وسلم وأسرته، لتكون نموذجاً للمؤمنين، حيث تحدث القرآن عن أن الرسول صلى الله عليه وسلم أطلع زوجاته على سرٍ ما، ولكنهن لم يحفظن السر، وقمن بإعداد مخططات بدافع الغيرة، وألححن على النبي بطلبات دنيوية، وبناءً على ذلك، أقسم النبي صلى الله عليه وسلم بعدم الذهاب إلى زوجاته اللاتي فعلن ذلك، بسبب فعلتهن.

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُل لِّأَزْوَاجِكَ إِن كُنتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ وَأُسَرِّحْكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا ﴿٢٨﴾ وَإِن كُنتُنَّ تُرِدْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾﴾[الأحزاب].

يروى أن زوجات النبي طلبن منه بعض الطلبات الدنيوية، وبالغن في هذه الطلبات، وبسبب تصرفاتهن، أقسم النبي صلى الله عليه وسلم بعدم الذهاب إليهن، وبذلك نزلت هذه الآيات(٥٢)، ووفقاً لذلك، خيّر النبي زوجاته بين البقاء معه في ظل الشروط الموجودة، أو الطلاق، واخترن رضي الله عنهن وأرضاهن الله ورسوله والدار الآخرة، وبذلك انتهت المشكلة، ولكنه من المعروف أن الرسول لم يلجأ للعنف بأي شكل من الأشكال خلال هذه المشكلة.

﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾[التحريم: ١].

﴿وَإِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلَىٰ بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَن بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنبَأَكَ هَٰذَا قَالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ﴾[التحريم: ٣].

وفقاً لإحدى الروايات، أطلع الرسول صلى الله عليه وسلم السيدة حفصة على سر، ولكنها أخبرت السيدة عائشة بهذا السر، ونزلت هذه الآية الكريمة بسبب هذه الواقعة، وورد في رواية أخرى أن بعض زوجات الرسول اتفقن فيما بينهن على زوجات النبي الأخريات اللاتي يشعرن بالغيرة تجاههن. وبسبب ذلك أقسم الرسول صلى الله عليه وسلم بعدم أكل العسل، ونزلت هذه الآية الكريمة بعد ذلك(٥٣)، وتوضح هذه الروايات حدوث بعض المشكلات بين زوجات الرسول بسبب الغيرة، وانزعاج الرسول صلى الله عليه وسلم من هذا الأمر. وعلى الرغم من وجود آراء بين العامة، مفادها أن النبي طلق زوجاته. إلا أنه قد تم حل هذه

(٥١) عائشة عبد الرحمن بنت الشاطئ، *أم الرسول صلى الله عليه وسلم وزوجاته*، ترجمة. إسماعيل كارا (قونية: دار نشر أويسال، ١٩٨٧)، ٢/ ١١٥-١١٦.

(٥٢) راجع. ابن الجوزي، *زاد المسير*، ١١٢١.

(٥٣) راجع. ابن الجوزي، *زاد المسير*، ١٤٥٢.

المشكلات ولم يحدث أي عنف أو طلاق، كما أن الأمثلة الواردة في القرآن الكريم، هي بمثابة رسائل عن كيفية التغلب على المشكلات.

في هذه الواقعة، ترك النبي صلى الله عليه وسلم زوجاته، واعتكف في المسجد، وقد وقعت حادثة مماثلة بين علي رضى الله عنه وزوجته، فقد حدث خلاف بين علي بن أبي طالب وزوجته السيدة فاطمة بنت النبي، ونتيجة لذلك ترك علي المنزل ونام على التراب(٥٤)، وهناك أمر جدير بالذكر في هذه النماذج: وهو أن الزوج هو الذي يخرج ويترك المنزل بعد الخلاف، ومن بين أسباب ذلك، وجود إمكانيات لبقاء الرجل خارج المنزل، وعدم وجود نفس هذه الإمكانيات للمرأة، وبناءً على ذلك، يحق للمرأة البقاء في منزل الزوج حتى بعد الطلاق لحين انتهاء فترة العدة.

٣. المرأة التي اشتكت إلى الله

ورد في سورة المجادلة، قصة المرأة التي جاءت إلى رسول الله، لتشتكي إليه من زوجها الذي يرغب في تطليقها بسبب تقدمها في السن، وبناءً على هذه الواقعة، أنزل الله عز وجل توصيات لحل المشكلات بين الأزواج لعدم تفكك الأسرة: ﴿قَدۡ سَمِعَ ٱللَّهُ قَوۡلَ ٱلَّتِي تُجَٰدِلُكَ فِي زَوۡجِهَا وَتَشۡتَكِيٓ إِلَى ٱللَّهِ وَٱللَّهُ يَسۡمَعُ تَحَاوُرَكُمَآۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعُۢ بَصِيرٌ﴾[المجادلة: ١].

ويظهر في سورة المجادلة(٥٥) التي تعني "النقاش"، مفهوم المرأة المسلمة للإسلام بشكل واضح، وفقاً للروايات التي نقلتها مصادر توضيح أسباب نزول تلك الآيات:

إنها خولة بنت ثعلبة، من نساء الأنصار، غضب زوجها فقال لها لفظًا يحرمها عليه من ألفاظ الطلاق في الجاهلية، وهو "الظهار"، حيث قال زوجها قول الجاهلية: "أنت عليّ كظهر أمي". وكان هذا القول في الجاهلية أشد أنواع الطلاق، إذ لا رجعة للزوجة فيه إلى زوجها، فلما سمعت خولة هذا القول من زوجها، طلبت منه أنه يذهب للنبي صلى الله عليه وسلم ويحكمه بينهما، ولكنه خجل من عرض هذا الأمر على النبي صلى الله عليه وسلم فطلبت منه أن تذهب هي إليه وتستشيره، ثم ذهبت للنبي فقالت*" يا رسول الله، إن أوساً من قد عرفت، أبو ولدي، وابن عمي، وأحب الناس إلي، وقد عرفت ما يصيبه من اللمم وعجز مقدرته، وضعف قوته، وعي لسانه، وأحق من عاد عليه أنا بشيء إن وجدته، وأحق من عاد علي بشيء إن وجده هو، وقد قال كلمة والذي أنزل عليك الكتاب ما ذكر طلاقاً قال: "أنت علي كظهر أمي"* . وبناءً على مفهوم الظهار في هذا التقليد، قال رسول الله : *" ما أراكِ إلا قد حرمت عليه"* .

فتوجهت نحو الكعبة المشرفة، ورفعت يديها إلى السماء وفي قلبها حزن وأسى، وفي عينيها دموع وحسرة

(٥٤) وعندما رأى النبي صلى الله عليه وسلم عليا بن أبي طالب بهذا الشكل، قال: أحق أسمائك أبو تراب، أنت أبو تراب. محمد عاصم كوكسال، *تاريخ الإسلام* (إسطنبول: دار شامل للنشر، ١٩٨٧)، ٩/ ٢٦٣.

(٥٥) وقد سميت المرأة التي ناقشت الرسول باسم المجادلة.

واشتكت حالها إلى الله عز وجل، فنزل الوحي بقوله تعالى[٥٦] ﴿قَدْ سَمِعَ ٱللَّهُ قَوْلَ ٱلَّتِى تُجَـٰدِلُكَ فِى زَوْجِهَا وَتَشْتَكِىٓ إِلَى ٱللَّهِ وَٱللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَآ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌۢ بَصِيرٌ﴾[المجادلة: ١].

يمكن تلخيص الاستنتاجات المستخلصة من هذه المسألة على النحو اللآتي:

بحثت المرأة عن حل للمشكلة التي تواجهها في الدين، وطلبت من زوجها استشارة رسول الله.

وعندما رفض زوجها بسبب خجله من عرض الأمر على الرسول، لم تمتنع المرأة عن البحث والمشاورة، فَقَالَتْ عَائِشَة رضي الله عنها: *نِعْمَ النِّسَاءُ نِسَاءُ الأَنْصَارِ لَمْ يَكُنْ يَمْنَعُهُنَّ الْحَيَاءُ أَنْ يَتَفَقَّهْنَ فِي الدِّينِ*[٥٧].

فقد تحدت المرأة التقاليد الراسخة في زمانها، مشككة في هذا التقليد الذي لم تصوبه، ومستشعرة بأن الدين الذي تؤمن به، لا يوافق على هذا الوضع الذي يتعارض مع العقل والضمير، ولم تكتف بحكم رسول الله الذي استمد من التقاليد القديمة، بل استمرت في الشكوى إلى الله.

وواصلت مجادلتها وشكواها ودعاءها حتى وصلت إلى الحل الذي يرضي ضميرها.

النتيجة

يشار في هذا المقال إلى أنه من الطبيعي حدوث مشكلات بين الناس، كما هو وارد في الأمثلة التي جمعناها من القرآن، وأشير إلى إمكانية حدوث بعض المشكلات بين الزوج والزوجة والأبناء في البيئة الأسرية التي هي أساس المجتمع، وتوضيح الحلول الصحية التي يقدمها القرآن للمشكلات المحتملة. وإن هؤلاء الأزواج الذين ذكر القرآن الكريم المشكلات التي واجهوها، هم أشخاص عرفوا الطريق لحل مشكلاتهم فيما بينهم واستطاعوا الحفاظ على وحدة أسرتهم، فالمثالية ليست في وجود أسرة بلا مشكلات، بل في الأسرة التي تواجه مشكلاتها بحكمة لتقلصها وتحل هذه المشكلات على أفضل نحو.

يكمن المجتمع المطمئن والقوي في وجود أسر مطمئنة وقوية، ولا يبنى هيكل هذه الأسر، إلا من خلال أفراد أقوياء ومعدين إعدادا جيدًا من حيث الإيمان والأعمال، فسعادة الأسرة أو تعاستها لا تقتصر على الزوجين فقط، بل إن الأسرة هي مؤسسة كبيرة تتكون من الوالدين والأبناء والأقرباء. ولذلك، فإن سعادة الأسرة أو تعاستها، تهم جميع الأقارب وتنتشر بينهم. فالغرض الوحيد للأسرة هو ضمان سلام أفرادها وسعادتهم. وعندما تنشأ اضطرابات في الأسرة بناءً على التدفق الطبيعي للحياة، فإن تسوية هذه الاضطرابات بالشكل المناسب، هو الواجب الرئيسي لكل شخص فعال ومختص، وخاصة الوالدين وأفراد الأسرة الآخرين، ويجب السعي إلى حل المشكلات المحتملة بتفكير سليم، والحفاظ على وحدة الأسرة في السراء والضراء. وفي هذا الصدد، فإن الأمثلة الواردة في القرآن، وخريطة الطريق التي رسمها القرآن في هذا الموضوع، تشكل دوراً إرشادياً وتوجيهياً.

---

(٥٦) الطبري، *جامع البيان*، ٢٣/ ٢١٩.

(٥٧) أحمد بن حنبل، أبو عبد الله الشيباني. *مسند أحمد بن حنبل* (القاهرة: مؤسسة قرطبة) ٦/ ١٤٨.

لهذا السبب، يجب ألا يكون الفرد حالمًا جدًا في مرحلة تأسيس الأسرة واختيار الزوج والفترات اللاحقة لذلك، ويجب عليك إدراك أننا أهل للفترة والظروف التي نعيش فيها، ويجب أن تكون توقعاتنا من الحياة متناسبة مع ما يمكننا القيام به والوصول إليه، وبما أننا لسنا ملائكة، يجب ألا نتوقع تصرفات ملائكية من بعضنا بعضًا، ويجب أن نكون واقعيين ونتحدث عما يمكننا القيام به، فالكمال لله وحده.

سعى القرآن الكريم إلى منع العبودية والزواج بعدد لا محدود من النساء، وهي عادات كانت شائعة في المجتمع العربي الجاهلي آنذاك، وحدد الزواج بأربع زوجات فقط بعد أن كان العدد لغير محدود، وشجع على الزواج بزوجة واحدة فقط، وتم ذلك تدريجياً، ووضع ما يلزم من التنظيمات اللازمة لمنع ضرب النساء، وهو أمر كان شائعاً في تلك الثقافة، وحدد هذا الضرب بضربة واحدة رمزية خفيفة عند نفاد سبل الحل.

المصادر:

- أحمد بن حنبل، أبو عبد الله الشيباني. مسند أحمد بن حنبل المجلد ٦ . القاهرة: مؤسسة قرطبة.
- عائشة عبد الرحمن، بنت الشاطئ. أم الرسول صلى الله عليه وسلم وزوجاته. ترجمة. إسماعيل كارا. قونية: دار نشر أويسال، ١٩٨٧ .
- أبو عبد الله محمد بن إسماعيل البخاري،. الجامع الصحيح. إسطنبول: الأميرة، ١٣٥٣/ ١٩٧٥ .
- محسن داميرجي، شروحات مختلفة من تفسير القرآن، إسطنبول: دار نشر وقف كلية الإلهيات جامعة مرمرة، ٢٠١٧ .
- محمد أبو زهرة، زهرة التفسير، دار نشر: دار الفكر العربي، ١٣٩٦ .
- محمد حمدي يازير إلمالي، دين الحق لغة القرآن، مجلد ١٠ إسطنبول: دار عظيم للنشر .
- هاجي محمد غوناي، «نشوز». الموسوعة الإسلامية لوقف الداية التركي ٣٣/ ٣٠٣-٣٠٤. إسطنبول: منشورات وقف الديانة التركي، ٢٠٠٧.
- أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي الدمشقي، تفسير القرآن العظيم، تحقيق. سامي بن محمد سلامة دار طيبة للنشر والتوزيع، ١٩٩٩.
- محمد بن مكرم بن منظور، لسان العرب،مجلد ١٥ . بيروت: دار الصدر.
- ابن سعد محمد بن سعد بن منيع عبد الله البصري، الطبقات الكبرى، تحقيق. إحسان عباس. مجلد ٨. بيروت: دار الصدر، ١٩٦٨ .
- أبو الفرج جمال الدين عبد الرحمن بن علي بن محمد الجوزي القرشي البغدادي. زاد المسير في علم التفسير، بيروت: دار بن حزم.
- محمد عاصم كوكسال، تاريخ الإسلام. إسطنبول: دار شامل للنشر، ١٩٨٧ .
- أبو عبد الله محمد بن أحمد القرطبي، الجامع في أحكام القرآن. تحقيق. أحمد البردوني وإبراهيم اطفيش. مجلد ٢٠. القاهرة: دار الكتب المصرية، ١٩٦٤.
- أبو الحسن علي بن محمد بن حبيب البصري الماوردي، النكت والعيون. تحقيق. السيد بن عبد المقصود بن عبد الرحمن. مجلد ٦. بيروت: دار الكتب العلمية.
- أبو الحسين مسلم بن الحجاج مسلم، الجامع الصحيح. الناشر . محمد فوائد عبد الباقي. القاهرة: ١٣٧٤-٧٥/ ١٩٥٥-٥٦.
- أبو عبد الرحمن النسائي،. سنن. بيروت: تاريخ النشر .
- عبد الله بن أحمد النسفي، مدارك التنزيل وحقائق التأويل. تحقيق. مراون محمد الشعار. مجلد ٤ . بيروت: دار النفائس، ٢٠٠٥.
- فضل الرحمن. القرآن ومسائله الرئيسية. ترجمة. ألب أرسلان أتشيك غينتش. أنقرة: دار نشر أنقرة أوكولو، ١٩٨٧.
- محمد بن حسين فخر الدين الرازي، تفسير فخر الدين الرازي. مجلد ٣٢. بيروت: دار إحياء التراث العربي.

- أبو جعفر محمد بن جرير الطبري، جامع البيان في تأويل القرآن. تحقيق. أحمد محمد شاكر. مجلد ٢٤. بيروت: مؤسسة الرسالة، ٢٠٠٠.
- تحرير بن عاشور، الشيخ محمد. التحرير والتنوير. مجلد ٣٠. تونس: دار سحنون للنشر والتوزيع، ١٩٩٧، ٢/ ٣٨٥.
- محمد بن عيسى أبو عيسى الترمذي، الجامع الصحيح. تحقيق. أحمد محمد شاكر. مجلد ٦. بيروت : دار إحياء التراث العربي.
- بكير طوبال أوغلو، المرأة في الإسلام. إسطنبول: دار رغبت للنشر، ٢٠١٦.
- جار الله محمد بن عمر الزمخشري، الكشاف عن حقائق التنزيل وعيون الأقاويل في وجوه التأويل. تحقيق. محمد عبد السلام شاهين. مجلد ٤. بيروت : دار الكتب العلمية، ٢٠٠٦.